

IV. PENOLOGIJA

1. Penologija – zadnje poglavje kazenskega prava

Dragan Petrovec

1.1. Opredelitve penologije

Opredelitve penologije se bistveno ne razlikujejo. Najsplošnejše definicije govorijo o vedi, ki se ukvarja s kaznovanjem. Poudariti je treba, da se kaznovanje skozi penološko perspektivo reducira predvsem na izvrševanje kazni oziroma kazenskih sankcij.

Tako v domačem pravnem leksikonu (Pavčnik, 1987, str. 184) preberemo, da gre za znanost, ki se ukvarja s sankcijami proti storilcem kaznivih dejanj, z njihovo vsebino in načinom izvrševanja. V sodobnosti razčlenjuje zlasti organizacijo in način izvrševanja sankcij odvzema prostosti.

Podobno govori Pravni leksikon (1964, str. 624), izdan pred skoraj pol stoletja. Najprej usmeri na drugo geslo, in sicer izvrševanje kazni odvzema prostosti. Tam poda kratek pregled kaznovalnih idej 18. in 19. stoletja, potem pa penologijo kot posebno znanstveno disciplino o izvrševanju kazni poveže z idejami prevencije, ki so dobile poseben pomen na prvem kongresu OZN o preprečevanju kriminalitete in o ravnanju s prestopniki (Ženeva, 1955). Pri tem je treba izhajati iz kazenske zakonodaje, ki opredeljuje namen izvrševanja kazenskih sankcij (prav tam, str. 326).

V poglavju o razmerju med kriminologijo in penologijo v novejšem času pišeta tudi avtorici Konstantinović - Vilić in Nikolić - Ristanović (1998, str. 84–85). Pri tem spominjata na čas, ko se je penologija štela le za del kriminologije. Njuna ilustracija penologije je izčrpna, a jo povezujeta predvsem s preučevanjem penitenciarnih sistemov, tretmaja in osebnostnih lastnosti obsojenega.

Prepletenost kazenskega prava in penologije omenja eno zadnjih penoloških del, ki je izšlo na področju nekdanje Jugoslavije. Avtor Knežević (2008, str. 7–8)

piše o prepletenosti kazenskega materialnega in procesnega prava, vrednote katerega si deli tudi penologija. Na žalost avtor ostaja pri preveč splošni opredelitvi povezave.

Tuje izkušnje niso dosti zgovornejše. Nashev Dictionary of Crime (1988, str. 272) opredeljuje penologijo kot vedo o zaporih, njihovem vodenju, rehabilitaciji in učinkovitosti kaznovanja.

Black's Law Dictionary (1993, str. 1134) – ena najuglednejših zbirk pravnih definicij – s penologijo opravi še hitreje: gre za vedo o vodenju zaporov in o rehabilitaciji zapornikov.

Vse te definicije razmeroma dobro pokrivajo penološko polje. Mislim pa, da je dobro omeniti po mojem mnenju najmočnejšo povezavo s kazenskim pravom, ki je v resnici vir penoloških idej – to so določbe o namenu kaznovanja. Te namreč opredeljujejo bistvo kazni, njeno naravo, način izvrševanja, delo s storilci, odnos do morebitne žrtve, poravnava škode, ne nazadnje višino in vrsto kazni.

1.2. Namen kaznovanja – zibelka penologije

Dediščina polstoletnega ustvarjanja jugoslovanskega kazenskega prava, od konca druge svetovne vojne do razpada Jugoslavije, je raznolika. Že v omenjenih desetletjih je bila najprej ob enotni zakonodaji (jugoslovanski) sodna praksa v posamičnih republikah precej različna. Izvrševanje kazenskih sankcij je namreč področje, ki ga je nemogoče natančno urediti. Morda je podobno zakonski zvezi in družinskem razmerjem, kjer predpisi urejajo temeljne pravice in dolžnosti. Nemogoče pa je celo predvideti, kaj šele urediti, vse, kar se med zakoncema, ali v družini z otroki med vsemi člani, dogaja. Zapor je ustanova, v kateri lahko vodstvo obsojenemu predpisuje skorajda vsak korak, ki ga lahko naredi. Sankcioniralahko vsako vrsto vedenja, ki se zdi neprimerno. Vseh teh primerov zakon ne more opredeljevati vnaprej. Zato je zapor tudi prostor izjemno visoke stopnje diskrecijske pravice o obsojenčevi usodi.

Razlike med posameznimi republikami je bilo treba pripisati različni kulturi in različnim stališčem o tem, na kakšen način se da doseči namen kaznovanja. Ponekod so bili številčnejši zagovorniki trde roke, drugje so uvajali permissivnejše oblike ravnanja z obsojenimi. Temeljna razlika v pojmovanju kazni se je odražala v odnosu do izrekanja in izvrševanja smrtne kazni. Večina republik do konca skupne države leta 1991 ni imela zadržkov ne pri prvem ne pri drugem. Slovenija je bila pri tem izjema, saj je bila tu leta 1956 (po nekaterih podatkih

1957) zadnjič izvršena smrtna kazen. Z uveljavljanjem takega stališča smo bili daleč pred mnogimi državami zahodne Evrope, kjer so smrtno kazen opustili šele desetletja pozneje (v Franciji je bila zadnja smrtna kazen izvršena z giljotino – leta 1977; v Angliji so zadnjič obesili obsojenca leta 1964; v Španiji je bila *garrota* – naprava za drobljenje tilnika – v uporabi še leta 1974).

Ob omenjenih razlikah med evropskimi državami je jasno, da so obstajale tudi razlike v zaporskih konceptih med jugoslovanskimi republikami. Vendar je imela kazenska zakonodaja enotno izhodišče.

Kazenski zakon SFRJ je opredeljeval namen kaznovanja v 33. členu takole:

- 1) preprečevati storilcu kazniva dejanja in ga prevzgojiti;
- 2) vzgojno vplivati na druge, da ne bi delali kaznivih dejanj;
- 3) krepiti moralo socialistične samoupravne družbe in vplivati na razvoj družbene odgovornosti in discipline občanov.

V komentarju zakona preberemo, da gre za vodilna načela kriminalne politike na splošno in kaznovalne politike posebej. V prvi točki gre za specialno prewencijo, ki je v sodobnem kazenskem pravu razširjena na pojem resocializacije; generalna prewencija (2. in 3. točka) pa je obogatena s prevzgojno in moralno – etično funkcijo kazni (Bavcon in drugi, 1984, str. 101).

Ta določba v kazenskem zakonu je bila jasno navodilo vsem, ki se ukvarjajo zlasti z obsojenimi na zaporno kazen, da je resocializacija prednostna naloga in cilj, h kateremu si je treba prizadevati. Jugoslovanska zakonodaja ni bila osamljen primer v Evropi. Večina ureditev je omenjala resocializacijo, drugo vprašanje pa je bilo (in še vedno ostaja, marsikje kot kričeč opomin na razliko med deklariranim in dejanskim), koliko in kako se izvaja.

Celo v Združenih državah Amerike so se ponašali s tretmajskimi idejami, a zanje so značilne najhujše razlike med zapisanim in dejanskimi razmerami. Še tisto, kar je bilo tretmajskega, so v mnogih primerih spremenili v zlorabo obsojencev in uničenje njihovega dostojanstva (glej naslednje poglavje, Tretmajске ideje v Ameriki in v Evropi).

Republiška zakonodaja je v delu, za katerega je bila pristojnost prenesena s federacije na republike, urejala tudi namen izvrševanja kazni zapor. Ta je bil pripraviti obsojenega na življenje po prestani kazni, tako da bo živel in delal v skladu z družbenimi normami.

Kazenski zakon iz leta 1994, prvi v samostojni Sloveniji, je prinesel močan zasuk v konceptu kaznovanja. Povsem je izpustil določbo o namenu

kaznovanja, prav tako ni niti povzel rehabilitacijskih idej v namen izvrševanja kazni zapora, ampak ga je prav tako izpustil; končno je namen kaznovanja izpustil iz določb o odmeri kazni. Prej veljavni zakon je namreč določal, da se kazen odmeri v skladu z namenom kaznovanja. Kazenski zakon iz leta 1994 pa je kot prvo merilo odmere kazni naložil upoštevanje teže dejanja in storilčeve krivde.

Med okoliščine, ki se upoštevajo pri odmeri kazni, je zakonodajalec šele leta 2011 z novelo dodal »pričakovani učinek kazni na prihodnje življenje storilca v družbenem okolju« (49. člen Kazenskega zakonika – KZ-1).

Ta novost naj bi ublažila razmeroma trdo, neoklasično ali pravično(stno) ideologijo (angl. *just desert*), kakor jo je bilo mogoče razbrati iz prejšnje ureditve. Kot v večini družbenih procesov je tudi v tem primeru težko ugotoviti vpliv prav te nove določbe na spremembe v izreku in izvrševanju kazni.

Če primerjamo družbeni odziv na kriminaliteto, je Slovenija še vedno pri vrhu civiliziranih držav, kjer val represije ni povsem zadušil temeljnih človekovih pravic, kar se sicer dogaja marsikje po svetu, enako v demokratičnih sistemih. Demokracija namreč sama po sebi nikakor ni sinonim za varovanje človekovih pravic.

V zadnjih desetletjih je število obsojenih oseb vztrajno padalo in leta 1995 ter 1996 je količnik (število obsojenih na zaporno kazen na 100.000 prebivalcev) dosegel najnižjo vrednost, 32, tako da se je komaj katera država na svetu lahko primerjala s Slovenijo. Sedanje povprečne vrednosti (med letoma 2010 in 2013) v EU so štirikrat do petkrat višje. Res pa je, da je večino prednosti Slovenija zapravila v petih letih (od 1995 do 2000), ko je kot edina država v tako kratkem času podvojila število zapornikov. Leta 2008 je uvedla dosmrtni zapor, prav tako kot edina na svetu, ki tega nikoli ni imela. Kljub temu je število zaprtih še vedno na slabi polovici povprečja v EU.

Težko je oceniti, koliko k takemu poslabšanju pripomore opustitev rehabilitacije v zakonodaji. Dejstvo pa je, da teoretiki opozarjajo na pre nagljeno odločitev leta 1994 o izpustitvi določb o namenu kaznovanja in o rehabilitaciji obsojenih oseb (Šelih, 2010, str. 6–9). Zakon o izvrševanju kazenskih sankcij iz leta 2005 nima nikakršnih določb, ki bi nadomeščale praznino v kazenskem zakonu. Tudi temu dejstvu je treba pripisati opuščanje rehabilitacije na račun poudarjanja varnostnih konceptov.

Raziskave, ki se vsakih pet let opravljajo v slovenskih zaporih, in sicer od leta 1980 naprej,¹ prepričljivo dokazujejo slabšanje razmer. Narašča kaznovalna naravnost osebja, slabša se počutje obsojenih in zaposlenih, rehabilitacija pa vse bolj izgublja veljavo kot prednostni cilj izvrševanja zaporne kazni.

1.3. Tretmajske ideje v Ameriki in Evropi

Moralne in dejanske ruševine, ki jih je zlasti v Evropi pustila druga svetovna vojna, so vsaj za nekaj časa združile množice preživelih v upanju, da se take strahote ne morejo več ponoviti. Vero v tisto, kar je dobrega v človeku in kar mora prevladati, je mogoče razbrati iz pomembnih dokumentov. Besedilo Ustanovne listine Združenih narodov govori o združitvi vseh naporov ljudstev, da se znova potrdi vera v temeljne človekove pravice, v dostojanstvo in vrednost človekove osebnosti.

Tako družbeno ozračje je obetalo nadaljnji razvoj mnogih znanosti, zlasti psihologije, ki bi lahko vplivale na obravnavo obsojenih oseb. Kaznovalne pristope bi zamenjali z rehabilitacijo, ki bi jo dosegali s pomočjo novih spoznanj o človekovem kriminalnem vedenju. Vendar se je pri uvajanju novih metod pokazalo vsaj dvoje. Najprej so postale očitne razlike med ameriškimi in evropskimi koncepti v okviru iste znanosti (psihologija). V nadaljevanju pa je bilo treba priznati, da je rehabilitacije zlasti v ameriških zaporih bistveno manj, kot se o njej govori.

Ameriška psihologija je bila, v skladu s prevladujočo življenjsko usmeritvijo k učinkovitosti, pretežno behavioristična. To pomeni, da je človekovo vedenje pojasnjevala večinoma z zunanjimi okoliščinami oziroma vplivi. Notranji procesi je skorajda ne zanimajo. Za doseganje vedenjskih sprememb pri posamezniku ni potrebno globoko raziskovanje osebnosti, na primer podzavestnih mehanizmov (slednje je neizogibno pri psihoanalizi). Za behavioristično terapijo je – povedano v grobem – dovolj, da z zunanjim dražljajem doseže drugačno vedenje.²

Silber piše, da so znanstveniki v tistem času govorili o pozitivnem pogojevanju, ki naj bi prineslo zaželene vedenjske oblike z nagradami, in o negativnem, ki

¹ Razen ene raziskave, leta 2005, je vse opravil Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani. Avtor je bil Franci Brinc, v zadnjih treh je sodeloval Dragan Petrovec.

² Eno najboljših del tovrstne literature, preneseno tudi v filmsko zgodbo, je »Peklenska pomaranča« (Clockwork Orange) Anthonyja Burgessa, kjer glavnega junaka, skrajnega nasilneža brez občutkov krivde, podvržejo posebnim oblikam obravnave vedenjskih vzorcev. Med drugim mu ob gledanju nasilnih prizorov povzročajo občutke hude slabosti, ki naj bi ga odvrnili od povzročanja nasilja. Delo je sicer neprizanesljiva kritika avtoritarnih režimov, sicer pa dober prikaz delovanja in zlorab behaviorizma kot znanstvene smeri.

je preprostejše: dosti bolj preprosto kot nagrajevati je uporabljati elektrošoke, ki jih je lahko nadzirati in nimajo stranskih učinkov (Silber, 1976/2, str. 211–217).

Seveda rehabilitacija ni potekala le v tako skrajnih oblikah. Priznati pa je treba, da se je v množici averzivnih terapij marsikaj prijelo tudi zunaj Amerike. Tudi v Sloveniji so pri zdravljenju alkoholikov uporabljali tablete, ki so jih dajali bolnikom pred odobrenimi izhodi iz bolnišnice. Bolnik, ki je po teh tabletah užival alkohol, se je izjemno slabo počutil in bruhal. Taka izkušnja naj bi delovala dovolj prepričljivo oziroma vzgojno, da bi se bolniki vzdržali pitja – če ne prej, zagotovo po prvi izkušnji. Še v osemdesetih letih prejšnjega stoletja so v zagrebški zaporniški bolnišnici dajali elektrošoke, bolj iz prevzgojno-kaznovalnih namenov kot pa iz utemeljeno resocializacijskih.

Mnogo ameriških kriminologov je zagovarjalo stališče, da je za določene vrste delinkventov (kar se utegne sčasoma razširiti na večino – op. D. P.) najustrežnejše ravnanje tisto, ki v zaporskih razmerah sistematično ustvarja frustracije in »šokantne« situacije (Kennedy in Kerber, 1973, str. 106–109). Slika ameriških zaporov je bila v večini primerov taka, da je prikazovala nečloveške razmere, ne da bi bila v ozadju kakšna uradna ideologija, razen maščevanja in očitnih kršitev človekovih pravic.

Med letoma 1960 in 1980 so v ameriških zaporih delali medicinske poskuse na več kot 20.000 obsojencih (Miličinski, 1982, str. 197). Med letoma 1970 in 1973 je Jessica Mitford raziskovala razmere med ameriški obsojenci. Ugotovila je zastraševalno kaznovanje za majhne prekrške, popolno cenzuro (obsojenci niso prejeli pisem, ki jim jih je pisala kot raziskovalka), ugodnosti so dodeljevali za ovajanje sozapornikov, za kazniva dejanja, storjena v zaporu, pa so izrekli kazni brez sodnega postopka (Mitford, 1974, str. 251–258).

Vero v rehabilitacijo je močno omajal tudi upor v Attici, enem večjih ameriških zaporov. Posledice so bile grozljive – 43 mrtvih. A nihče se ni obregnil ob razmere v zaporu, ki so bile v nasprotju z minimalnimi standardi človekovega dostojanstva. Večini se je zdelo prepričljivo le to, da tretmajska ideja nima perspektive in da z obsojenci ne kaže še naprej ravnati v duhu načel rehabilitacije.

Za dokončen zlom tretmajske ideje in prakse v Ameriki štejejo objavo članka, ki ga je napisal Robert Martinson (Martinson, 1974). V njem se sprašuje, kaj od dotedanjih rehabilitacijskih programov sploh učinkuje, in v sklepu ugotavlja, da nič. Zato je treba do skrajnosti zaostri zastraševalno vlogo kazenskega prava, odpraviti pogojni odpust, obsojenci pa morajo biti podvrženi posebnemu nadzoru, ki mora biti ponižujoč in kaznovalen.

Ideologija, ki je sledila, je povzdignila načela pravičnega kaznovanja (*just desert*), pri katerem je šlo predvsem za sorazmerje med težo dejanja in kaznijo. Zlasti tiste okoliščine kaznivega dejanja, ki bi govorile v prid storilcu, so postajale vse manj pomembne. Prav tako se je izgubila že sicer redka praksa rehabilitacije in privajanja na življenje po prestani kazni.

1.4. Nova penologija

V začetku devetdesetih let se je v Ameriki pojavilo razmišljanje o drugačnem pristopu k obsojencem. Malcolm Feely in Jonathan Simon sta predstavila novo penologijo – *New Penology* (Feely in Simon, 1992). Ta se od deviantnega posameznika obrača k skupini. Namesto tretmaja ponuja managerski pristop, ki ga bi še najlažje opredelili kot vodenje rizične skupine delinkventov oziroma obvladovanje storilcev kaznivih dejanj. Ko bi ta ideologija bolj zaživela v praksi, bi se to najbrž kazalo v uvedbi in nadzorovanju nekakšnih »obsojeniških getov«, ki bi jih skrbno ločili od »normalne in poštene« družbe, z njimi pa se ne bi posebej ukvarjali, razen zagotavljanja varnosti in osnovnih standardov prestajanja kazni.

Nova penologija je zlasti v ZDA, delno tudi v Kanadi, utrla pot tako imenovani »aktuarski pravičnosti« (*actuarial justice*). Gre za težko prevedljiv pojem, katerega bistvo je v uporabi računskih modelov pri napovedovanju tveganja kriminalitete. Pri tem se upošteva posameznikova nevarnost, ko sodišče odmerja kazen; matematični modeli pomagajo oblikovati skupine delinkventov, ki jih kot nevarnejšo enoto bodisi nadziramo bodisi jo »upravljamo« v zaporu. Izhodišča sodobnega upravljanja podjetij, podprta z matematičnimi modeli, ki so bili doslej uporabni predvsem v zavarovalniških poslih, kjer so ugotavljali tveganja, so se prenesla še na področje pravosodja in obvladovanja delinkventne populacije.

Med načeli novega, aktuarskega pristopa omenjajo zlasti naslednja: Deviantnost je normalen družbeni pojav. Zločin je treba razumeti kot neizogibno družbeno dejstvo, zato se ne trudimo, da bi ga odpravili, saj je neposredna posledica družbenih odnosov (Robert, 2005, str. 12–15). Posledica sprijaznjenja s temi dejstvi je nov pristop, ki je tudi v pravosodnem sistemu oziroma v kriminalitetni politiki zrcalna slika uspešnega podjetništva. Zato ne preseneča, da je prav neoliberalno okolje daleč najbolj spodbudno za nastanek novih upravljavskih praks.

Dominique Robert piše o podjetništvu (managerialism) kot o ideologiji, v kateri prevladuje prepričanje, da je mogoče z boljšim upravljanjem reševati ekonomske in socialne probleme, vključno s kriminaliteto in njenim nadzorovanjem (Robert, 2005, str. 12–15). Besednjak tega časa je poln pojmov, kot so globaliza-

cija, deregulacija, privatizacija, poudarjanje posameznikove odgovornosti za lastni položaj in zmanjšanje stroškov socialne države.

Ideja rehabilitacije se je, podobno kot po Martinsonovem nastopu, umaknila še bolj v ozadje.

Evropa nikoli ni slepo sledila ameriški penološki praksi, ne glede na dejstvo, da so današnje razmere v večini zaporov kritike vredne. V zahodnoevropskih deželah večinoma niso posegali po skrajnostih; morda je k temu nekaj pripomogla tudi »socialna država« – institut, ki ga Amerika nikoli ni poznala. Res pa je, da je z nekaj zamude tudi v Evropo segel val represivnejše kaznovalne politike. V zadnjih dvajsetih letih se evropski zapori polnijo, ne da bi se enako povečevala kriminaliteta. Še vedno pa je količnik zaprtih oseb (število zapornikov na 100.000 prebivalcev) v EU neprimerno nižji od ameriškega povprečja. Medtem ko v EU znaša okoli 120, je v ZDA okoli 700.

Z naraščanjem represivnejšega odziva na kriminaliteto se zmanjšujejo možnosti za smiselno obravnavo obsojenih oseb. Kljub marsikje zapisanemu načelu rehabilitacije, ki mora veljati za vse sisteme prestajanja zaporne kazni, je tega dela v praksi vse manj. Večina pozornosti je namenjena varnosti.

Posamični primeri zahodnoevropskih držav, kjer bi pričakovali demokratično tradicijo tudi v zaporih, na žalost dokazujejo prav nasprotno.³ Francija je primer države, kjer je v zaporih poleg slabih razmer za obsojene tudi izredno visoko samomorov. V času, ko je evropski komisar za človekove pravice Hammarberg napisal poročilo o francoskih zaporih, sta po dva obsojenca na teden naredila samomor. Nič bolje ni bilo v angleških zaporih. Na dan so prišli posnetki obsojenk, ki jih odpeljejo v porodnišnico in med porodom z verigami priklenejo na bolniško posteljo. Še huje se zdi, da pristojni funkcionarji državnih organov zagovarjajo tako ravnanje kot skladno z zakonom.⁴

1.5. Ocena današnjih razmer v ZDA

Ob koncu leta 2014 je v Ameriki izšla posebna številka kriminološke revije *Criminology and Public Policy*, ki je bila posvečena potrebnim spremembam

³ Glej https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1410711#P560_112315; poročilo evropskega komisarja za človekove pravice T. Hammarberga v letu 2008 govori o izredno slabih razmerah v mnogih francoskih zaporih. Komisar je v poznejših intervjujih Francijo, kar zadeva skrb za obsojene osebe in spoštovanje temeljnih pravic, primerjal z Moldavijo.

⁴ Glej http://news.bbc.co.uk/2/hi/programmes/from_our_own_correspondent/8449215.stm; taka praksa je še pred nekaj leti veljala v mnogih ameriških zaporih.

kaznovalne politike in zmanjševanju zaporniške populacije. Razmere so po mnenju uglednih kriminologov postale nevzdržne.

Avtor uvodne razprave Michael Tonry je več let preživel v Angliji in preučeval evropske kaznovalne sisteme. Od leta 1999 do leta 2004 je bil direktor Inštituta za kriminologijo v Cambridgeu. V prispevku ugotavlja, da so poti, kako ustvariti pravičen in učinkovit pravosodni sistem, jasne, če le bo želja, da opustimo množično zapiranje (Tonry, 2014, str. 503–533). Odpraviti je treba predvsem pravilo treh udarcev (*three strikes*),⁵ za katero so tudi sicer ugotovili, da kljub ostrini ni izpolnilo pričakovanj. Kriminaliteta se namreč ni zmanjšala (Stolzenberg, 1997, str. 457–469).

Poleg tega bi bilo treba odpraviti ali močno omejiti obvezne minimalne kazni, ker prispevajo k prenapolnjenosti zaporov. V njih se pogosto znajdejo ljudje, ki niso nevarni oziroma je njihovo dejanje bolj posledica trenutne nepremišljenosti. Enako sporen je dosmrtni zapor brez možnosti pogojnega odpusta. Kazensko zakonodajo bi bilo potrebno spremeniti zlasti tako, da zagrožene kazni ustrezajo nevarnosti dejanja. Tonry pri tem postavi naslednje vprašanje, ki ilustrira nesluteno zaostrovanje kaznovalne politike v Ameriki: »Si je kdo pred leti mislil, da bomo danes lahko zapirali najstnike za desetletja dolgo, ker v navalu neumnosti ali impulzivno, ko jih spodbujajo vrstniki, preprodajajo drogo?« (Tonry, 2014, str. 504)

Po avtorjevem mnenju se je večina tega zgodila zato, ker so oblikovalci kriminalitetne politike v osemdesetih in devetdesetih letih nehali razmišljati o vlogi kazenskega prava in kaznovanja, ki naj bi krepilo temeljne družbene norme in ki bi bilo le skrajno sredstvo državne intervencije. Namesto tega je kaznovanje postalo priročno sredstvo za volilne zmage, medkulturno obračunavanje in zanikanje ameriške multietničnosti. Poleg tega so se države znašle v procesih globalizacije, ekonomskih strukturnih sprememb in nestabilnosti. Strah in druge stiske, ki so nastajale ob tem, so politiki poskušali zmanjševati s povečanim in strožjim kaznovanjem. Poudarjanje posameznikove osebne odgovornosti za težave, v katerih se znajde, je pomenilo tudi poudarjanje in zaostrovanje kazenske odgovornosti (Tonry, 2014, str. 504–505).

⁵ Gre za načelo, po katerem posameznika po tretjem kaznivem dejanju za vselej izločimo iz družbenega okolja (dosmrtni zapor). Nekaterе ameriške države so pozneje omilile to določbo s pogojem, da gre za nasilna kazniva dejanja. Vendar je bilo kot tako lahko opredeljeno že blago upiranje policijskemu ukazu. Izraz je povzet iz športa, kjer igralec basebala lahko dvakrat zgreši, tretjič pa mora zadeti, sicer izgubi.

Razmeroma presenetljiva je ugotovitev, da celo konservativna ameriška združenja predlagajo korenite reforme kaznovalnega sistema. Pri tem jih pogosto podpira javno mnenje. Podobno se odzivajo mnoga sodišča, ki ne upoštevajo več domnevno obveznih priporočil o odmeri kazni in ustvarjajo milejšo kaznovalno prakso. A zakonodajalci ostajajo zelo zadržani pri spremembah na bolje (Tonry, 2014, str. 508–509).

Tonry pri odmeri kazni predlaga upoštevanje naslednjih načel:

- a) individualizacija,
- b) humanost,
- c) zadržanost – načelo »ultima ratio«,
- d) sorazmernost s težo dejanja.

Upoštevanje teh izhodišč bi pripomoglo k zmanjšanju zaporniške populacije. Kriminaliteta namreč pada od leta 1991, količnik pa je do leta 2011 še vedno naraščal (Tonry, 2014, str. 523).

Tem ugotovitvam in predlogom pritrjuje Cassia Spohn z ilustracijo, perspektive v začetku sedemdesetih let, da se bo zapor uporabljal vse manj. Državna pravosodna komisija pa je kritično zapisala: »vse, kar so zapori dosegli, je le pretresljiv vrhunec neuspeha« (Spohn, 2014, str. 535).

Opisane razmere sicer pričajo predvsem o zaostreni kaznovalni politiki. Vendar imajo vpliv tudi na penološko prakso. Če v družbi prevladujejo represivna izhodišča za odzivanje na kriminaliteto, je nemogoče pričakovati, da bi v zaporih izvajali rehabilitacijske ukrepe. Zaporji se spreminjajo v nadzorovalne ustanove, kjer je na prvem mestu varovanje. Red pa se vzdržuje zlasti s strogim discipliniranjem in prav takim kaznovanjem za prekrške.

Za primer dobre prakse, ki bi jo Amerika lahko povzela po evropski izkušnji, nekateri navajajo Finsko. Populacija zapornikov se je proti koncu stoletja tam zmanjšala na tretjino (količnik je padel od 155 na 55). Razlog je bil tudi v tem, da se je finska kriminalitetna politika vedno tesno povezovala s kriminologijo in znanostjo. Inkeri Antila je bila ugledna kriminologinja, bila pa je tudi pravosodna ministrica.⁶ Poleg tega se je proti koncu stoletja dramatično

⁶ Inkeri Anttila (1916–2013), finska kriminologinja, je v začetku šestdesetih let prejšnjega stoletja postala direktorica Inštituta za kriminologijo v Helsinkih. Desetletje pozneje je prevzela mesto ministrice za pravosodje in poskrbela za vrsto sprememb v kazenskem pravu in kaznovalni politiki. Njena posebna zasluga je, da je zagotovila povezavo med raziskovalnimi dosežki in zakonodajo oziroma tretmajsko prakso. Gre za sodelovanje, ki je zlasti v današnjih časih vse redkejše.

zmanjševala ekonomska neenakost finskega prebivalstva in socialna država je bila vzpostavljena na vseh področjih. Ne nazadnje so sredstva javnega obveščanja ohranila razumen odnos do predstavljanja kriminalitete (Doob in Webster, 2014, str. 549).

1.6. Pravila o izvrševanju zaporne kazni

Urejanje bivanja v zaporu s pravili je ena najtežjih nalog. Primerjamo jo lahko z željo, da bi s pravili urejali družinske odnose. Obstajajo zakoni o družinskih razmerjih, ki urejajo – tako kot zaporniška pravila – temeljna izhodišča in načela. Vendar nikoli ne moremo dobro opredeliti, kaj, na primer, pomeni, da se morata zakonca spoštovati. Enako nemogoče je opredeliti vsa ravnanja, ki v zaporu ohranjajo spoštovanje človekove osebnosti, ne glede na kaznivo dejanje, ki ga je posameznik storil.

Leta 1955 so bila na prvem kongresu OZN sprejeta Minimalna pravila o ravnanju z zaporniki. Uvodne določbe priznavajo veliko razliko med državami glede družbenih, ekonomskih in geografskih okoliščin, zato pravila prinašajo predvsem splošno sprejeta načela o vodenju zaporov in obravnavi zapornikov.

Med splošnimi pravili je na prvem mestu njihova nepristranska uporaba; nadalje morajo obstajati evidence zaprtih oseb; upoštevati je treba klasifikacijo obsojenih, ločitev moških, žensk in mladoletnikov. Zagotoviti je treba osnovne standarde bivanja, kamor spadajo tudi prehrana in zdravstvene storitve ter stiki z zunanjim svetom.

V naslednjih poglavjih so določeni pogoji za izbiro osebja v zaporu. Posebno pomembna je določba, ki izključuje zaposlovanje ljudi iz vojske ali policije. Med vodilnimi delavci se na prvem mestu omenja njihov značaj ter na koncu izobrazba in izkušnje.

Končne določbe so posvečene odprtim kazenskim zavodom. Njihov pomen je bil očiten že pred več kot pol stoletja. Med upoštevanja vrednimi določbami, ki so tudi danes pogosto prezrte, je zlasti ta, da v odprte zavode spadajo obsojenci ne glede na kaznivo dejanje in dolžino kazni; pomembno je dejstvo, da so za tak zavod primerni in da bo v njem lažje dosežena njihova rehabilitacija.

Dobrih trideset let pozneje, leta 1987, je odbor ministrov Evropskega sveta sprejel priporočilo (R 87 – 3), ki govori o ravnanju z zaporniki – Evropska

zaporska pravila.⁷ Ta ne prinašajo bistvenih novosti v primerjavi s tistimi iz leta 1955. Pokazalo se je namreč, da tudi prvih mnoge države ne spoštujejo. Zato je nova treba razumeti predvsem kot opozorilo, da je večina določb še vedno aktualna in jih je treba uresničevati. Glede na radikalne spremembe, ki sta jih v Ameriki povzročili opustitev tretmajske ideje in vrnitev k pravičnemu kaznovanju (ideologija pravične kazni – *just desert* in tej sledeča praksa), je najbrž najpomembnejše opozorilo Evropskih zaporskih pravil, da je treba spodbujati obravnavo obsojenih oseb.

Leta 1985 so bila sprejeta še pravila OZN za vodenje postopka zoper mladoletnike. Sklepno poglavje govori o zavodski obravnavi mladoletnih oseb, pri kateri mora biti posebna skrb posvečena njihovi vzgoji.

Velja še vrsta krajših resolucij, ki se nanašajo na posebna vprašanja: prepoved mučenja, nečloveškega ravnanja in kaznovanja; obravnavanje nevarnih obsojencev; izbor in usposabljanje penoloških delavcev; obravnava obsojencev, ki so obsojeni na dolge zaporne kazni; izobraževanje obsojenih oseb; postpenalna pomoč; prosti izhodi obsojencev.

Leta 2006 je Svet Evrope sprejel še eno priporočilo (Recommendation 2006-2), ki se nanaša na zapore, oziroma Evropska zaporska pravila. Priporočilo izhaja iz opazanj, kako pomembne so človekove pravice, iz sodne prakse Evropskega sodišča za človekove pravice in iz sprememb, zaznanih v zaporih. Med temeljnimi načeli priporočilo poudarja, da slabih razmer v zaporih, ki kršijo človekove pravice, ni mogoče opravičevati s pomanjkanjem sredstev. Poleg tega nalaga zaporom, da organizirajo življenje tako, da bo čim bolj podobno dobremu življenju na prostosti; vselej pa si je treba prizadevati za integracijo obsojenih po prestani kazni.

Slovenija je leta 2000, pet let po sprejetju Kazenskega zakona, sprejela Zakon o izvrševanju kazenskih sankcij in nekaj podzakonskih aktov, ki podrobneje urejajo delo v zaporih. V primerjavi s prejšnjim je ta predpis oslabil rehabilitacijo na račun varnostnega koncepta. Prav tako je zaostril prestajanje zaporne kazni glede ugodnosti. Še vedno pa je Slovenija večini evropskih držav na tem področju lahko zgled.

⁷ Minimalna pravila o ravnanju z zaporniki (OZN, 1955) in Evropska zaporska pravila (povzetek in komentar) so izšla s še drugimi resolucijami in podobnimi mednarodnimi in domačimi akti v knjižici »Izvrševanje kazenskih sankcij in pripora; zbirka dokumentov OZN in Evropskega sveta; Penološki bilten; 1/91; Ljubljana; (125 str.).

1.7. Razvoj slovenske penološke ideje in prakse

1.7.1. Logaški eksperiment

Pomemben mejnik v slovenski penologiji je »logaški eksperiment«.⁸ Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani je bil leta 1967 pobudnik poskusa v Vzgojnem zavodu Logatec. Z metodami dela, ki temeljijo na humanistični psihologiji, so želeli dokazati, da je mogoče uspešno delati z neprilagojeno mladino. Te metode so pomenile permissivnejši odnos do varovancev, razumevanje njihovih težav, uvajanje strokovnega skupinskega dela z gojenci in vzpostavljanje odprte komunikacije na vseh ravneh. Odpravili so občasno fizično nasilje osebja nad gojenci (klofute) ali kolektivno kaznovanje. Pri slednjem je osebje želelo vzpostavljati red in disciplino z grožnjo, da bodo za prekršek posamičnega gojenca kaznovani prav vsi brez izjeme. Tak sistem sicer oblikuje notranji medsebojni nadzor pri gojencih, a so stranski učinki tako dosežene discipline bistveno bolj škodljivi od domnevnih ali dejanskih koristi. Podobno velja za ovaduštvo, ki ga še vedno uporabljajo v večini klasičnih zaporov. Zaradi drobnih koristi, ki jih osebju prinese morebitna informacija o prepovedanih dejavnostih, se zdi, da se tudi tako lahko vzdržuje red v zaporu. V resnici pa so zaprte vse možnosti rehabilitacije in odprte komunikacije z obsojenimi, kar je pogoj vsakega terapevtskega dela.

Po štirih letih intenzivnega dela se je potrdila hipoteza, da je mogoče z mladimi v vzgojnem zavodu delati dosti bolj sproščeno, manj represivno, ne da bi to škodilo gojencem ali komur koli drugemu. Res je bilo zaradi manj nadzorovalnega režima več pobegov iz zavoda, vendar je bilo med begi storjenih manj kaznivih dejanj in več gojencev se je vrnilo samih, ne da bi jih privedla policija. Socialna klima, ki odraža počutje osebja in gojencev v ustanovi, je bila precej boljša. Pokazalo pa se je, da mora osebje gojiti skupne vrednote, sicer je praktično uresničevanje humanega odnosa do gojencev bodisi kratkotrajno ali pa nedosledno. Poleg tega je potreben stalen nadzor dela v ustanovi.

Med pomembnejšimi ugotovitvami so bile (Vodopivec, 1973, str. 219–223):

1. Specifično delo z mladostniki v vzgojnem zavodu zahteva ljudi s primernimi osebnostnimi lastnostmi. Čeprav mnogi izpolnjujejo formalne pogoje, zaradi

⁸ Gre za raziskavo Inštituta za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani št.34 iz leta 1973 z naslovom Eksperiment v Logatcu, ki je pod istim imenom izšla kot knjiga leta 1974 v srbsčini. Izdala jo je Zveza društev defektologov Jugoslavije v Beogradu. Vodja raziskave je bila prof. Katja Vodopivec (1917–2012), direktorica Inštituta za kriminologijo in mednarodno uveljavljena kriminologinja.

tega niso nujno primerni za tako delo. Komisija, ki je izbirala kandidate, je zavrnila več kot polovico prijavljenih.

2. Hipoteza, da je ustrezno imeti zaposlene z različnimi izobrazbenimi profili, ni bila potrjena. Pokazalo se je, da mladi delinkventi potrebujejo specifično obravnavo, za katero mora biti osebje strokovno usposobljeno.
3. Permisivna vzgoja pripomore k boljšemu počutju in v ničemer ne ogroža ne osebja ne gojencev.⁹
4. Skupinsko delo (kot psihološka metoda specifične komunikacije) je koristna oblika dela, ki zmanjšuje mnoge napetosti in odpravlja nesporazume. Obenem lajša prenos teoretičnih konceptov v prakso.
5. Po koncu poskusa so nekateri od zaposlenih želeli nadaljevati tak način dela, drugi pa so se obotavljali. Zavod se tako na primer ni odločil, da postane učna baza za študente in vzgojitelje iz drugih zavodov.¹⁰

Eugene S. Jones, psiholog in direktor vzgojnega zavoda v Sacramentu (Kalifornija), je bil svetovalec v sklepni fazi logaškega eksperimenta. Med predlogi za nadaljnje delo, ki jih je dal, je posebej zanimiv tisti, ki se nanaša na spodbujanje samoupravljanja v zavodu. To je pomenilo vključevanje gojencev v odločitve, kar bi dosegli s tem, da imajo gojenci svoje predstavnike v svetu zavoda (Vodopivec, 1973, str. 254).

Ta poskus je zaradi uspešne izvedbe pokazal pot naslednjemu, za izvajanje bolj humane prakse v zaporih.

1.7.2. Eksperiment v zaporu na Igu

Leta 1975 so se strokovnjaki na Ministrstvu za pravosodje (takratnem republiškem sekretariatu) odločili, da s podobno prakso poskusijo ublažiti razmere v zaporih. Za vzorčni zavod so izbrali zapor na Igu, kjer so kazni prestajale

⁹ Permisivnost je treba razumeti v takratnem pomenu, ki se močno razlikuje od današnjega. Danes permisivnost enačijo z anarhijo, takrat pa je pomenila nasprotje represivnemu odzivu. Permisivnost je pomenila dopuščanje širokih meja v vedenju mladostnikov, istočasno pa vsakokratni odziv na prestop tako postavljenih meja. A tudi odziv je bil razumen, nekaznovalen in je večinoma vključeval intenzivne pogovore. Če bi odziv na nesprejemljivo vedenje izostal, bi se permisivnost izgubila in spremenila v anarhijo. Glavna sestavina permisivnega odziva je doslednost brez agresije.

¹⁰ Tako stanje je mogoče razumeti, če poznamo zahtevnost skupinskega dela. Kljub odličnim rezultatom je večina osebja nagnjena k udobju, če ga je mogoče doseči brez posebne škode. Skupinsko delo, kakršno je zastavljeno v zavodu ali zaporih, pa brez izjeme zahteva od človeka komunikacijo iz oči v oči. Onemogoča večino ali skoraj vse manipulacije in zahteva temeljito »delo pri sebi«. To pomeni ukvarjanje zlasti z lastnimi stališči, pogosto predsodki in odpoved moči nad ljudmi, ki je v takih razmerah – zaporskih ali zavodskih – sicer podeljena z zakonom.

ženske, in sicer iz vse Slovenije, ne glede na kaznivo dejanje in dolžino kazni. Ta okoliščina se je pozneje izkazala za zelo pomembno.

V tistem letu se je zamenjalo vodstvo zaporu na Igu in direktorica je postala mlajša pedagoginja.¹¹ Delo po načelih, kakršna so veljala tudi v logaškem eksperimentu, je privedlo do svojevrstne obsojeniške samouprave. To je pomenilo, da so o vseh pomembnih stvareh, najbolj o režimu in ugodnostih obsojenih oseb, razpravljali na sestankih osebja in obsojenk. Formalno moč, ki jo je imelo vodstvo, je vsebinsko zamenjal dogovor vseh vpletenih. Podrla se je domneva, da obsojenci niso sposobni objektivne presoje v svojih zadevah. Prav tako se je pokazalo, da dolge zaporne kazni ne pomenijo nujno, da je obsojena oseba nevarna. Za uspešno delo pa je bilo treba opustiti dotlej prevladujočo idejo in prakso – uporabo in tudi občasno zlorabo sicer zakonito podeljene oblasti nad obsojeno osebo.

Zakonodaja, tudi naprednejša in manj represivna, še vedno omogoča nadzor nad obsojenim in odločanje tako rekoč o vsakem njegovem koraku. Vodstvo zavoda lahko skorajda vselej utemelji strog režim brez ugodnosti s sklicevanjem na kazen in na varnost za državljane na prostosti, pri čemer lahko zagotovi, da niso kršeni temeljni standardi bivanja v zaporu (dovolj prostora, ustrezna prehrana, zdravstvena oskrba in podobno).

Prav iz teh razlogov so se v zaporu na Igu odločili za drugačne metode in poti odločanja, kjer je preprečena samovolja vodstva, paznikov, psihologov ali socialnih delavcev. Vse odločitve so se sprejemale skupno in se potem niso mogle več spreminjati.¹²

Poleg individualnega dela z obsojenimi je torej potekalo tudi redno skupinsko delo, pri katerem se pokažejo mnoge posameznikove osebnostne lastnosti – obsojenih in osebja. To je bila priložnost za spodbujanje dobrih vedenjskih vzorcev in korekcijo neustreznih – spet enako obsojenih kot osebja.

¹¹ Dunja Košir je vodila zavod od leta 1975 do leta 1991, ko se je upokojila. Zapor je postal referenčni zavod za prestajanje kazni v mednarodnem merilu in obiskovali so ga strokovnjaki in številne tuje delegacije. Morda največji dosežek na zunaj je bil, da tujci v večini primerov niso mogli ločiti obsojenk od osebja. Za tem »poenotenjem« pa je bilo trdo in zahtevno strokovno delo, tako z osebjem kot z obsojenimi.

¹² Taka sprememba dela in odločanja je nekaterim pomenila odvzem priložnosti za manipulacije z obsojenimi. Pri tem je zmotno misliti, da gre predvsem za pazniško službo. Enako velja za strokovne delavce, na primer psihologe. Nekateri so po uvajanju novih metod dela zapustili ustanovo in poiskali delo drugje. Več o eksperimentu na Igu v: Petrovec, D.: Ideja in realnost socioterapevtske usmeritve; raziskava Inštituta za kriminologijo; 1999; (143 s.)

Po približno dveh letih intenzivnega dela v zaporu se je nenadoma pokazalo, da večina obsojenih, ne glede na dolžino kazni in vrsto kaznivega dejanja, lahko biva v odprtem režimu. To je v praksi pomenilo, da vsak konec tedna, od petka popoldne do nedelje zvečer, preživijo zunaj zapora.

V naslednjih petnajstih letih ni bila izrečena niti ena disciplinska kazen obsojenkam. Zlorabe ugodnosti so bile izjemno redke, delež obsojenk v odprtem režimu pa je dosegel 90 odstotkov. Čeprav po njem ne moremo zanesljivo sklepati o vplivu zgolj zapora na obsojence, pa je treba vseeno navesti podatek, da je bilo povratništvo, merjeno po določenem obdobju takega dela, zgolj 20 odstotkov; povprečje drugih slovenskih zaporov je v istem času znašalo 60 odstotkov.

Ta penološka doktrina je dobila ime socioterapevtska usmeritev in je bila kot strokovna usmeritev verificirana v začetku osemdesetih let v takratnem parlamentu (skupščini).

1.8. Značilnosti socioterapevtske usmeritve¹³

Bistvene značilnosti in obenem pogoji za delovanje zapora s socioterapevtsko usmeritvijo so:

- a) zavodi z največ 100 obsojenimi,
- b) prevladujoč horizontalni tok komunikacij,
- c) demokratični slog vodenja,
- d) odprtost zavoda, manjši poudarek na varnostnih elementih,
- e) zaupanje v pozitivne osebnostne lastnosti in moči obsojenih,
- f) soodločanje obsojenih o vseh pomembnejših zadevah,
- g) poudarek na skupinskem delu z obsojenimi,
- h) vključenost v zunanje okolje.

Tako organiziran zapor pomeni pomemben premik v formalnem pomenu (spremenjen način odločanja, velikost zapora), še bolj pa v vsebinskem, pri čemer sta obe komponenti povezani in soodvisni. Glede na klasično piramidno strukturo odločanja, ki velja v državni upravi na splošno (še posebej v tistih delih, ki morajo biti tako strukturirani zaradi večje učinkovitosti – vojska in policija), zapor nenadoma postane demokratično organizirana ustanova z visoko stopnjo

¹³ Povzeto po: Mlinarič, F.: Socioterapevtska orientacija – perspektiva bodočega razvoja slovenskih kazenskih poboljševalnih zavodov in prevzgojnega doma; Republiški sekretariat za pravosodje in upravo, Služba za izvrševanje kazenskih sankcij; 1984; ciklostil, 15 s.

samoupravljanja. Formalno sta moč in odgovornost za odločitve še vedno pridržani vodstvu, v resnici pa se oboje prenaša na vse udeležence – osebje in obsojene.

Skupinsko delo je poudarjeno predvsem zato, ker je skupna težava mnogih obsojenih oseb in njihovega ravnanja nesposobnost ustreznega odziva in reševanja konfliktnih situacij. Za urjenje v konstruktivni medčloveški komunikaciji je delo v skupini ena najustreznejših metod, voditi pa ga morajo usposobljeni strokovnjaki. Potrebno je tudi individualno delo z obsojenimi, zlasti kadar gre za specifične probleme.

Zavod mora biti vključen tudi v zunanje okolje. To pomeni vsaj dvoje: okolje mora sprejemati zapor kot eno neizogibnih družbenih ustanov, zapor sam pa mora biti prek večjega dela obsojenih povezan z okoljem na več načinov. Prvi je ta, da je okolje pripravljeno sprejemati proste izhode obsojenih, ki so strokovno načrtovani in zato v največjem številu takih odločitev ne pomenijo nevarnosti za okolje. Drugi je na primer ta, da se obsojenci med prestajanjem kazni zaposlujejo zunaj zavoda in se vanj vračajo po opravljenem delu. Nadalje se obsojenci vključujejo v specifične ustanove zunaj zapora, ki so namenjene tudi drugim državljanom (npr. zdravljenje različnih odvisnosti ali izobraževanje). V večini primerov obstajajo tesni stiki med zaporom in pristojnimi centri za socialno delo, pri čemer se načrtuje obsojenčevo življenje (zaposlitev, bivanje ...) po prestani kazni.

V okvir dela z obsojenimi vselej spada tudi povrnitev škode, storjene s kaznivim dejanjem, če je ta nastala in jo je mogoče povrniti.

Dokaz primernosti takega tretmajskega modela so tudi rezultati merjenja socialne klime v zaporih. Gre za raziskavo, ki se izvaja vsakih pet let že od leta 1980. Z zelo podrobnimi vprašalniki se na primer preverjajo odnosi med delavci in obsojenci, tretmajska usmeritev zavoda in vzdrževanje reda in discipline. Rezultati vselej dokazujejo, da je počutje osebja in obsojenih neprimerno boljše tam, kjer je pri delu več socioterapevtskih elementov.¹⁴

1.9. Meje socioterapevtskega modela

Omenjena ideologija in praksa ne obstajata sami po sebi. Odvisni sta med drugim od splošnih družbenih in gospodarskih razmer. Že leta 1999 so bila

¹⁴ Presenetljiv podatek za leto 1980 je bil, da se **obsojenke** v ženskem zaporu na Igu počutijo bolje kot **osebje** v petih izmed preostalih osmih slovenskih zaporov! Podobno je veljalo za ocenjevanje pomoči (od 1 do 10), kakor jo občutijo obsojeni s strani osebja. Na Igu je bila pomoč ocenjena z 8, povprečje drugih zavodov pa je bilo 3,3.

objavljena opozorila o škodljivem vplivu neoliberalnih idej na socialno državo. Petnajst let pozneje je ta vpliv nesporno potrjen. Govori se o državno-zasebnem partnerstvu, ki naj bi obvladovalo zaporske težave, zlasti prenapolnjenost, do katere je prišlo tudi v Sloveniji.

Ideje neoliberalizma so v globokem nasprotju z idejami humanistične psihologije in filozofije. Družbeno obrobje je vse manj kraj družbene pomoči, intervencije so bolj represivne kot spodbujajoče.

Praviloma slabo vlogo igrajo tudi mediji, ki jih spodbuja politika, kadar skupaj iščejo razloge za slabe razmere v družbi pri obrobju. Delinkventi, v običajnem besednjaku kriminalci, so praviloma porabniki davkoplačevalskega denarja, ki je namenjen za njihovo nezasluženo razkošje.

Naslednja težava so nove vedenjske oblike, ki jih v preteklosti nismo poznali v takem obsegu. Osebe, ki so odvisne od drog, potrebujejo dosti bolj omejen prostor in več nadzora, sicer zapadejo v recidiv. Odprti režim pride zanje v poštev šele po določenem času intenzivne terapije, ko se zmorejo upreti skušnjavi.

Socioterapevtske metode dela pomenijo odpoved tradicionalni moči nad obsojenimi. Tej moči se je težko odpovedati, zlasti kadar je podeljena z zakonom. Da se preprečijo taki poskusi, je potreben stalen nadzor dela v vsakem zaporu. Pokazalo se je, da odsotnost nadzora, pa tudi slab ali nestrokovni nadzor, prej ali slej oslabi delo po načelih humanistične penologije.

1.10. Prispevek slovenske penologije v mednarodni prostor

V mnogih državah že dolgo poznajo odprte oddelke zaporov. Vendar je med slovensko izkušnjo, kakršno je prinesel poskus v zaporu na Igu, in drugimi zapori pomembna razlika. Kjerkoli drugje so vzpostavljali odprte režime, so zanje skrbno izbrali obsojene, ki so jim lahko zaupali. Med take spada angleški Grendon, ki je dosegel popularnost tudi z obsežno publikacijo (Genders in Player, 1995, str. 242). Ugledni kriminolog Roger Hood je v uvodni besedi ocenil Grendon kot biser angleškega penalnega sistema. A v ta zapor so pošiljali obsojene v skladu z okrožnico ministrstva za notranje zadeve, po kateri so bili izbrani tisti, ki so motivirani za udeležbo v skupinski terapiji in ki se izogibajo fizični agresiji. Huje moteni so manj primerni za Grendon. Ko pridejo v ta zapor, se najprej izdela ocena njihove primernosti za tretma.

Taka praksa je povsem nasprotna slovenskemu konceptu. Predvsem nikoli ni bilo ocene, kdo je primeren za tretma, temveč je koncept temeljil na zaupanju,

da vsakdo lahko pridobi marsikaj dobrega v ustrezno organiziranem in dovolj svobodnem režimu. Prav zato v zaporu na Igu nikoli ni bilo selekcije kot v Grendonu. Res pa je, da je bil zapor na Igu edini ženski zapor in selekcija tudi zato ni prišla v poštev. Bi pa bila še vedno dopustna, če bi ustanovili različne oddelke oziroma režime v istem zaporu. To se je za majhen del obsojenih v resnici dogajalo – a le za približno deset odstotkov obsojenih, od katerih je bila večina begosumna. Sicer pa je bil najpomembnejši dosežek slovenske penologije prav v tem, da smo dokazali, da je za veliko večino obsojenih mogoče vzpostaviti popolnoma odprt režim, brez vnaprejšnje selekcije, zlasti ne glede na dolžino kazni in kaznivo dejanje.

Z vidika evropske penologije je verjetno najnaprednejše delo *The Future of Imprisonment* Michaela Tonryja (2004). Če na kratko povzamemo njegovo temeljno idejo: avtor meni, da mora biti življenje v zaporu kar se da podobno tistemu v zunanjem svetu.

Priznati je treba, da bi uresničevanje Tonryjeve zamisli, vključno z drugimi predlogi, ki so korektni, pomenilo izjemen napredek za skoraj vse zapore vsepo vsod po svetu. Z vidika slovenske penološke prakse pa ostaja nerešeno temeljno vprašanje vključevanja obsojenih oseb v zunanji svet. Zlata kletka je nesporen napredek za večino zaporov, ker le malo kje izpolnjujejo osnovne zahteve po primernem standardu. Še vedno pa je zapor po Tonryjevih zamislih desetletja oddaljen od že preverjenega koncepta zapora v Sloveniji.

Slovenska izkušnja je tudi pokazala, da na odprtost zapora bolj vpliva vodstvo, torej osebje, kot pa struktura obsojenih. Po dobri izkušnji z odpiranjem zapora na Igu je slovenska penološka stroka poskušala na enak način doseči spremembe režima v drugih slovenskih zaporih. Uspeh je bil manjši od pričakovanega, ker se je pokazalo, da se je le malo ljudi pripravljenih odreči moči nad obsojenimi in tradicionalno strukturiranemu zaporu. V dveh ali treh zaporih je steklo delo po opisanih načelih in bistveno spremenilo režim in počutje zaposlenih in obsojenih. V drugih ustanovah so bile spremembe manj ali celo komaj opazne. Kljub temu se je dokazalo, da pri izboru ženskega zapora, kjer se je poskus začel, spol ni igral nobene vloge. V tistih nekaj zaporih, kjer je socioterapevtska ideja zaživela tudi v praksi, so bili moški obsojenci.

Utemeljeno domnevamo, da sta odpiranje zaporov in njihova humanizacija tesno povezana z idejo in prakso socialne države. Zato ne preseneča, da je bil ta projekt bistveno lažje izvedljiv v sedemdesetih in osemdesetih letih prejšnjega stoletja. Takrat je bilo očitno doseženo optimalno ravnovesje med idejo solidarnosti

in socialne varnosti na eni strani ter izrazitim rahljanjem prej bolj represivnega političnega sistema, ki je postajal vse dovzetnejši za humane spremembe na splošno, še posebej pa za dokazano kakovostne premike na družbenem obrobju.

1.11. Alternativne sankcije ¹⁵

Uveljavljanje humanejših načel v kaznovalni politiki je pripomoglo tudi k nastanku alternativnih kazenskih sankcij. Zapor naj bi veljal kot skrajni ukrep, ki pride v poštev šele takrat, ko drugi ukrepi niso primerni. A med drugimi ukrepi sprva ni bilo dosti izbire. Sodišča so izrekala pogojno kazen, denarno kazen ali sodni opomin. V drugi polovici dvajsetega stoletja pa se je v Ameriki uveljavilo delo v korist skupnosti (*community service*).

Prve izkušnje so dobili v Kaliforniji, kjer so v sredini šestdesetih let prejšnjega stoletja tako sankcijo sprva izrekli ženskam, ki so zagrešile prometna kazniva dejanja. Pri presoji o odmeri take kazni sta prevladala naslednja argumenta: mnoge izmed obsojenk zaradi šibkega premoženjskega stanja ne bi mogle plačati denarne kazni; poleg tega bi jih zapor prehudo prizadel, ne le psihično, temveč tudi zaradi skrbi za družino.

Sodišča so ocenila, da so izkušnje z novo vrsto kazni dobre. Delo v korist skupnosti se je vse bolj širilo kot zaporni kazni primerna alternativna sankcija. Ponekod so sankcijo izrekli samostojno, drugje pa so obsodbi nanjo dodali še kakšno obveznost. Storilec je na primer, če je zmogel, moral poravnati še povzročeno škodo (Hudson in Galaway, 1992).

V nekaj letih se je delo v korist skupnosti razširilo v številne ameriške države. V sedemdesetih letih se je sankcija uveljavila tudi v Kanadi, Avstraliji in Novi Zelandiji. V Evropi je Anglija uvedla alternativno kaznovanje leta 1972 (*Criminal Justice Act*). Sodišča so lahko naložila od 40 do 240 ur neplačanega dela v korist skupnosti kot obliko kazni za dejanja, za katera se lahko izreče zapor. V osemdesetih letih so tako sankcijo vpeljale že mnoge evropske države (Danska, Francija, Nemčija, Nizozemska, Norveška, Portugalska).

Opozoriti pa je treba tudi na zlorabo izvirno humane ideje. Na eni strani imamo vrsto milejših ukrepov (poleg alternativnih sankcij tudi institute v okviru kazenskega postopka, pri katerem se na primer pregon ustavi, če obdolženec

¹⁵ Del tega poglavja je povzet po prispevku: Petrovec, D.: Delo v korist humanitarnih organizacij ali lokalne skupnosti; objavljeno v: Bavcon, L.: Uveljavljanje novih institutov kazenskega materialnega in procesnega prava; Uradni list RS; Ljubljana, 2000; (str. 85–94).

privoli v izpolnitev dogovorjenih obveznosti). Na drugi strani pa so pod masko humanih pristopov vpeljali marsikaj spornega. Sem gotovo spadajo posebna »vzgojna taborišča« (*boot camps*). V njih so z izredno strogim režimom poskušali prevzgajati mlajše delinkvente. Razmere so spominjale na neprizanesljivo vojaško urjenje z izrazito kaznovalno naravnostjo in zastraševalnim namenom (primerjaj Junger Tas, 1994b).

Po več letih od uvedbe alternativnih sankcij so izkušnje različne. Ponekod imajo sodniki zelo različna merila za povsem podobna kazniva dejanja (Carter, 1987, str. 5). Zato Junger Tasova opozarja, da bi bilo treba izdelati navodila za odmero kazni, kjer je treba opredeliti tudi namen kaznovanja (Junger Tas, 1994a, str. 101). Poleg tega omenja primerjalno študijo med Kanado in Anglijo. Ta je pokazala, da v Angliji izrekajo delo v korist skupnosti tudi za dosti hujša kazniva dejanja kot v Kanadi. Pri tem pa tudi v Angliji obstajajo precejšnje razlike. Nekatera sodišča izrekajo to alternativno sankcijo kar štirikrat pogosteje kot druga. V Ameriki se najpogosteje izreka za kazniva dejanja »belih ovratnikov«, mladoletnikom in za blažja kazniva dejanja (Mrvić in Đorđević, 1993, str. 23–32).

Nekateri sodniki pa se raje odločajo za sankcije, ki zastrašujejo, onesposablajo in so povračilne. To vlogo po njihovem mnenju še najbolje opravlja zapor. V alternativne sankcije nimajo zaupanja, ker ni dokazano, da se s takimi ukrepi doseže rehabilitacija delinkventov (McDonald, 1998, str. 4).

Temu stališču je mogoče ugovarjati vsaj iz naslednjih razlogov. Res je, da je zelo težko najti raziskave, ki bi potrdile večjo rehabilitativno moč alternativnih sankcij. Merjenje je oteženo že zaradi nezanesljive vzročne povezave med sankcijo in povratništvom. A kljub temu imamo vsaj nekaj podatkov, na podlagi katerih sklepamo, da alternativno sankcijo storilci bolj povezujejo s svojim prepovedanim vedenjem. Klasično kaznovanje hitreje pripisujejo »krivičnemu sistemu« ali podobnemu sodniku (Filipčič, 2006, str. 17). Vsekakor pa je smiselno posegati po ukrepih, ki manj prizadenejo človeka, če ni podatkov o tem, da bi bili ti ukrepi manj učinkoviti (Filipčič, 2006, str. 17).

Obseg naloženega dela mora biti v določenem sorazmerju z višino kazni, ki bi bila ali je izrečena. Nekateri ugotavljajo, da je uveljavljeno razmerje od 6 do 8 ur dela za dan zaporne kazni (Hudson in Galaway, 1992, str. 6).

V Sloveniji je delo v korist humanitarnih organizacij ali lokalne skupnosti uvedel Kazenski zakon iz leta 1994. Treba je priznati, da se je nova sankcija uveljavila šele precej let pozneje. Po petih letih je bila opravljena manjša raziskava in ugotovila je: evidence o številu izrečenih alternativnih sankcij ni nihče vodil.

Tako smo do števila prišli s poizvedbo pri vseh kazenskih sodnikih v Sloveniji (pri sodiščih, ki izrekajo tako sankcijo). Do spremembe zaporne kazni v delo je prišlo v le dveh primerih. Sodniki so odklanjanje nove možnosti opravičevali z dejstvom, da ni bilo seminarjev, na katerih bi poenotili prakso in merila za odločanje (Petrovec, 2000).

Težave s statistiko glede alternativne sankcije opravljanja dela v javno korist še trajajo. Tako so na razpolago podatki, ki jih zbira Vrhovno sodišče in jih da na razpolago v raziskovalne namene.

Pregled za nekaj preteklih let (do leta 2009 teh podatkov tudi na Vrhovnem sodišču nimajo) je tak:¹⁶

Leto	2010	2011	2012
vsi vloženi predlogi za opravljanje dela v splošno korist/ugodno rešeni predlogi	190/61	332/106	369/88

Ugotoviti je mogoče znatno povečanje uporabe alternativne sankcije glede na začetna leta. V sicer zaostreni kaznovalni politiki in zakonodaji gre za spodbudno protiutež, za katero je dobro, da pridobiva veljavo.

1.12. Nekateri problemi slovenske kriminalitetne in penološke politike

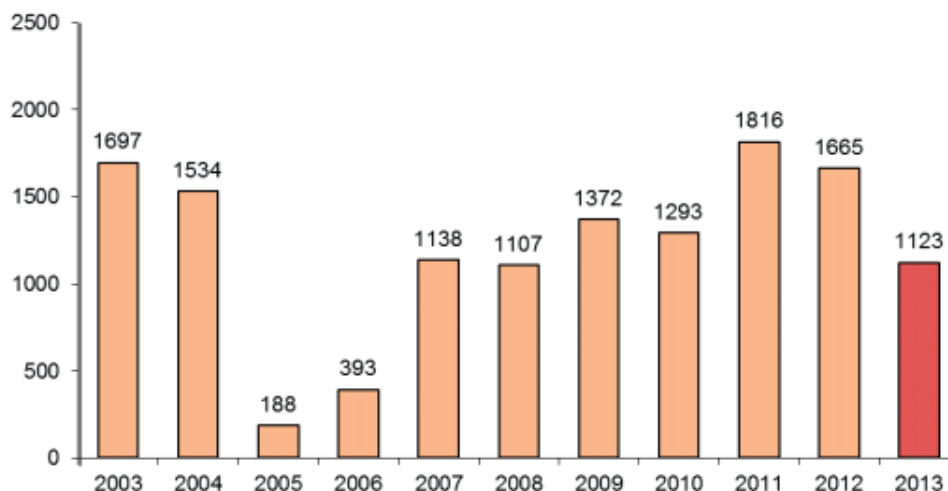
1.12.1. Uklonilni zapor

Leta 2005 je začela veljati novost v Zakonu o prekrških. Za neplačilo naložene globe je bil dolžnik lahko poslan v zapor za največ 30 dni. Če je pred potekom tega časa poravnal dolgovani znesek, je bil takoj spuščen na prostost. Če pa zneska ni poravnal niti v 30 dneh, je še vedno ostal dolžnik, vendar ga ni bilo mogoče več zadrževati v zaporu. Namen takega represivnega postopka je bil pripraviti dolžnika do plačila, čeprav morda le neznatnega zneska (včasih le 20 evrov). Treba je torej doseči, da se dolžnik ukloni prisili in poravna obveznost do države.

Najpogostejši in domnevno najmočnejši argument je bil povečanje plačilne discipline.

¹⁶ Podatek, na prošnjo pridobljen od Vrhovnega sodišča po elektronski pošti.

Grafikon 10: Primerjava števila uklonilno zaprtih v letih 2003–2013

Graf kaže skokovito povečevanje števila oseb v uklonilnem zaporu. Leta 2011 je bilo zaprtih skoraj desetkrat več ljudi kot v začetku. Morda je k zmanjšanju tega števila vsaj malo pripomoglo pogosto opozarjanje stroke na spornost tega ukrepa (Letno poročilo Uprave za izvrševanje kazenskih sankcij, 2013, str. 13).¹⁷

Vendar je raziskava pokazala, da velika večina dolžnikov poravna denarne kazni tudi v primerih, ko ni zagrožen uklonilni zapor (Filipčič, Šelih in Petrovec, 2011, str. 126–130). Podatek je poučen tudi zato, ker je eden izmed tistih, ki utemeljeno relativizirajo zastraševalno moč kazenske sankcije.

Spornost uklonilnega zapora kot ustrezne sankcije pa se je kazala predvsem v kršitvi načela sorazmernosti. Mednarodni trendi – vsaj na ravni resolucij – odsvetujejo uporabo zaporne kazni za blažje kršitve, med katere spadajo prekrški. To načelo je upošteval tudi Zakon o prekrških, ki je iz sistema sankcij črtal zaporno kazen. Odvzem prostosti je namreč najstrožji poseg v osebno svobodo in zato ni primeren za prekrške (Plesničar, 2012, str. 12–13).

Uklonilni zapor pa se je izrekal za ravnanja, ki niso bila uvrščena niti med prekrške, saj neplačilo globe za prekršek ni kvalificirano kot samostojen prekršek. Pridemo torej do absurdne situacije, ko je kazen za blažje, čeprav še vedno protipravno vedenje, strožja, kot je dopustna za težjo kršitev. Ali podobno – država šteje neplačilo kazni zaradi prekrška za hujši greh kot prekršek sam.

¹⁷ Graf je narejen po podatkih Letnega poročila Uprave za izvrševanje kazenskih sankcij, 2013, str. 30.

V praksi so nastale številne težave v zvezi z izvrševanjem uklonilnega zapora. Praviloma so bili med osebami, ki jim je bil naložen, ljudje z družbenega obrobja, pogosto brez možnosti plačila. Če je bilo izrečenih več podobnih kazni, za take primere niso uporabljali institutov, ki sicer veljajo za obsojene zaradi kaznivih dejanj in ki vsaj nekoliko lajšajo prestajanje kazni. Med te spadajo prosti izhodi, pogojni odpust ali združevanje kazni. Poleg tega so te osebe sprva nameščali v oddelke zaporov s svobodnejšim režimom, polodprtim ali odprtim. Ker pa je šlo večinoma za manj urejene osebnosti, se je pokazalo, da ne zmorejo izpolnjevati zahtev odprtega režima (nedisciplina, beganje iz zavoda, alkoholizem). Takim izkušnjam je sledila spremenjena praksa, kar je pomenilo, da so prestajanje uklonilnega zapora prenesli v zaprte oddelke. Tam so bili ti ljudje skupaj z osebami, kaznovanimi tudi za huda kazniva dejanja in obsojenimi na daljše zaporne kazni. Enotna ugotovitev vseh penologov je bila, da gre za osebe, ki ne spadajo v zapor.

Praktične težave na svoj način ilustrirajo zagate prestajanja uklonilnega zapora. Vendar je za presojo pomembneje, da se krši ustavno načelo sorazmernosti, kot pa organizacijski problemi, ki bi jih morda lahko rešili s posebno ustanovo za prestajanje take vrste kazni. To opozorilo se zdi pomembno zlasti zato, ker kaznovalna naravnost – z redkimi izjemami, kakršna je priporočilo o odpravi zaporne kazni za prekrške – po vsem svetu narašča. Ko bi imeli pred očmi le tehnične ovire, ne pa vsebinskih in ustavnopravnih, bi se v represivno naravnani družbi hitro našle ustrezne prostorske in varnostne rešitve.

Po več letih presojanja (na pobudo Varuha človekovih pravic) je Ustavno sodišče v odločbi U-I-12/12-22 z dne 11. decembra 2014 zapisalo:

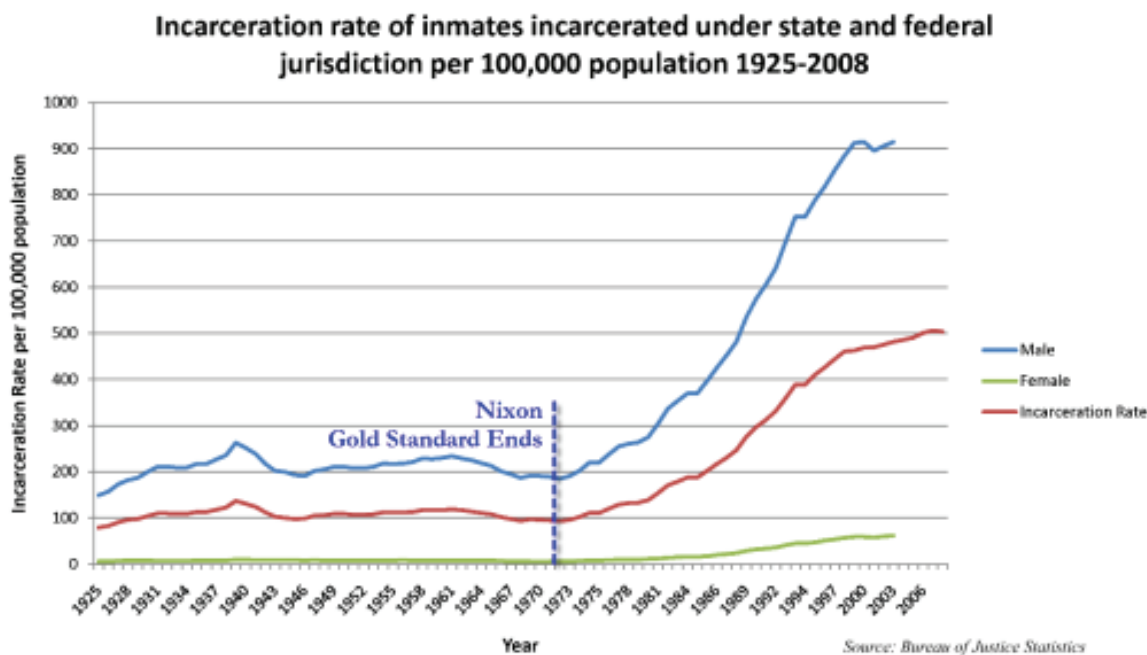
»Glede na navedeno Ustavno sodišče protiustavnosti izpodbijanega ukrepa uklonilnega zapora kot takega ni ugotovilo. Ugotovilo pa je, da so v neskladju z Ustavo posamezni pogoji in ureditev postopka, kot so predpisani za izrekanje uklonilnega zapora, ker ne dajejo v zadostni meri jamstev, ki jih zagotavlja Ustava. Ugotovljene protiustavnosti, zlasti pa način zakonske ureditve ukrepa, ne omogočajo, da bi Ustavno sodišče razveljavilo le posamezne določbe. Zato je Ustavno sodišče ureditev uklonilnega zapora razveljavilo v celoti (1. točka izreka).«

Preseneča dejstvo, da sodišče uklonilnega zapora ni ocenilo kot nesorazmeren poseg, čeprav kaznovalno pravo celo za prekrške ne predvideva več zaporne kazni. Uklonilni zapor pa se je izrekal za ravnanja, ki niso bila opredeljena niti

kot prekršek. Vsekakor pa se je pokazalo, da je več kot deset tisoč ljudi prestajalo kazen, sicer kratkotrajno, ki jo je sodišče v celoti razveljavilo.

1.12.2. Prenapolnjenost zaporov

K naraščanju obsojeniške populacije po vsem svetu ni toliko pripomoglo naraščanje kriminalitete kot zaostren odziv nanjo.¹⁸ Tonry ugotavlja, da se obseg kriminalitete v Ameriki zmanjšuje že od leta 1991, število zapornikov pa je naraščalo do leta 2007 (Tonry, 2014, str. 523). Naslednji graf prikazuje gibanje tega števila v skoraj sto letih. Avtor opozarja na prelomnico v ekonomski politiki (konec sporazuma Bretton-Woods), čemur sledi strmo povečevanje zaporniške populacije (Durden, 2012).

Evropski trendi na srečo zaostajajo za ameriškimi, a tudi tu je v zadnjem desetletju opazno povečanje števila zapornikov v večini držav. Poleg tega imajo nekatere države izrazito visok količnik (število zapornikov na 100.000 prebivalcev), tako da rahlo upadanje ne pomeni bistvenega izboljšanja razmer.

¹⁸ Mnogi avtorji ugotavljajo podobno – kriminaliteta morda nekoliko niha, nekatera kazniva dejanja občasno naraščajo, druga izrazito padajo (tak primer je Slovenija, kjer se je število ubojev in umorov občutno zmanjšalo in gre za desetletja trajajoč opazen trend). Nikakor pa se obseg kriminalitete ne ujema z odzivom nanjo.

Po poročilu Sveta Evrope so razmere že leta 2011 dosegle kritično točko. V polovici držav je očitna prenapolnjenost zaporov. Povprečno število obsojencev (količnik) znaša 154.¹⁹ Poseben primer je Rusija, kjer je količnik 475, takoj za Ameriko. A tudi v Evropi obstajajo precejšnje razlike. Baltske države so krepko na vrhu vodilnih držav po odzivu na kriminaliteto (Estonija 246, Latvija 257 in Litva 323).²⁰ Na dnu sta Finska (57) in Slovenija (66).

Za Slovenijo je treba povedati, da se je od razglasitve samostojnosti do leta 1996 število obsojenih v skladu z dolgoletnim padajočim trendom zniževalo do količnika 32, kar je bilo eno najnižjih števil na svetu. Po tem letu pa se trend začel obračati navzgor in v petih letih se je število obsojencev v slovenskih zaporih podvojilo. Od leta 2000 do leta 2014 se je število še vedno rahlo povečevalo, z izjemo nekaj let. Količnik za leto 2013 je znašal 70.²¹

Prenapolnjenost zaporov je lahko resna težava, ki preide v nečloveško ravnanje, poniževanje in mučenje zapornikov. Evropsko sodišče za človekove pravice je leta 2011 naložilo Sloveniji plačilo odškodnine zaradi neprimernih razmer med prestajanjem kazni v zaporu v Ljubljani (Zavod za prestajanje zaporne kazni Ljubljana).²² Pri tem pa je treba poudariti vsaj dvoje. Zapor v Ljubljani je edini slovenski zapor, v katerem so bivalne razmere že desetletja nesprejemljive in kjer je zmogljivost presežena za več kot 50 odstotkov. Povprečna zasedenost slovenskih zaporov v letu 2013 je bila 110,62-odstotna. Na to prekoračitev najbolj vpliva prav zapor v Ljubljani. V drugih zaporih so razmere precej manj zaostrene. Od štirinajstih zaporov z oddelki jih je šest zasedenih pod dopustno mejo (49-odstotna zasedenost v zaporu za mladoletnike in 76-odstotna v zaporu na Igu). Največji zapor, na Dobu, pa je 119-odstotno zaseden. Prestajanje kazni lahko kljub večji zasedenosti zapora olajšajo režim, splošna socialna klima

¹⁹ <http://www.humanrightseurope.org/2013/05/new-report-on-europes-prison-crisis/> objavljeno 3. maja 2013.

²⁰ <http://www.rferl.org/content/infographics/inforgraphic-european-prison-populations/26849683.html>

²¹ Ministrstvo za pravosodje, Uprava za izvrševanje kazenskih sankcij, Letno poročilo 2013, str. 18.

²² Sodišče pripominja, da je bil 3. člen konvencije v tem primeru kršen zaradi prezasedenosti v ZPKZ Ljubljana, take razmere pa obstajajo že vrsto let. Poleg tega ugotavlja, da uradna poročila in podatki, ki jih je predložila vlada, zlasti o stopnji zasedenosti zaporov ter o velikosti in številu ležišč v večjih sobah, izkazujejo, da je veliko zaprtih oseb danes – in bo lahko tudi v prihodnje – prizadetih zaradi hude prezasedenosti. Sodišče je pritožnikom prisodilo 6.000 oziroma 7.000 evrov odškodnine. Sodba Štruel in ostali; 20.10.2011; dostopno na: <http://www.pisrs.si/Pis.web/podatkiZadeveEscp?oznakaVloge=251>

in ugodnosti, ki so jih obsojenci deležni. Tako je bilo počutje v zaporu na Igu daleč najboljše v letih, ko je bilo obsojenih v tem zaporu največ, skoraj sto. Po današnjih merilih glede bivalnih razmer (zmogljivost zavora na Igu je 86 oseb) bi bila naseljenost 116-odstotna. Vendar je bil režim dovolj sproščen, da je omogočal dobro počutje zaradi številnih ugodnosti, nizke stopnje varovanja, predvsem pa zaradi rednih izhodov ob koncu tedna. Ti so omogočali obsojenim zadovoljevanje mnogih potreb, zaradi česar je bilo zaporno kazen kljub slabšim bivalnim razmeram dosti lažje prenašati.

Slovenska penološka praksa je skušala v preteklosti upoštevati načelo regionalnega prestajanja kazni. Navodilo o razporejanju obsojencev sicer upošteva načelo prestajanja kazni po obsojenčevem prebivališču, vendar le za obsojence, ki so obsojeni na krajše prostostne kazni. Vsakogar, čigar kazen presega leto in pol, sodišče pošlje v Zavod za prestajanje kazni zavora na Dob pri Mirni. To kriminološko merilo je vzpostavljeno zaradi domneve, da so vsi storilci, kaznovani z daljšimi kaznimi, nevarni in potrebni posebne obravnave, zlasti strožjega varnostnega režima. V praksi so razmere manj stroge, saj ima tudi zapor na Dobu polodprti in odprti oddelek, kjer sta režima zelo sproščena. Kljub temu pa bi bilo veliko smotrnejše, če bi nenevarni obsojenci tudi daljše kazni prestajali v bližini svojega bivališča. Reintegracija v družbeno okolje je v takem primeru dosti lažja, prav tako stiki z družino, ki k njej praviloma pripomorejo. Zato so v preteklosti v več primerih premeščali obsojence (predvsem na njihovo prošnjo) v druge zapore, bližje njihovem prebivališču. Prav tako bi lahko več obsojenih nameščali v odprte oddelke zaporov, od koder nikoli niso prihajale pritožbe zaradi prenapolnjenosti, ki bi pomenila kršitev obsojenčevih pravic.

Te rešitve, od svobodnejšega režima do upoštevanja kraja obsojenčevega bivališča pred prestajanjem kazni, so primeren odgovor na mnoge stiske, ki jih porajajo prepolni zavori. Humanejši režim bi večino težav reševal. Je pa res, da bi lahko vsaka država, če bi uveljavila humanejše ravnanje z državljanji, že v začetku preprečevala prenapolnjenost zaporov z drugačno, strpnejšo kaznovalno politiko.

2. Družbeno odzivanje na deviantna ravnanja - zgodovinski razvoj

Mojca M. Plesničar

2.1. Uvod

Odzivanje na neželjeno ravnanje je neizbežna posledica življenja v družbi. V procesu socializacije posameznik spozna koncept kazni kot posledico neželenega ravnanja, kar pripomore k razvoju njegovega odnosa do avtoritete in pravil, njegove osebnosti, morale itd. (Lundin, 2008; Miethe, Lu, 2005). Navedeno pa ne pomeni le, da se mora s posledicami, ki jih nosi njegovo neželjeno vedenje, soočiti posameznik, temveč tudi, da nasproti posamezniku v danem prostoru in času stoji bolj ali manj organizirana družba, ki iz takšnih ali drugačnih razlogov te posledice zahteva.

2.2. Smeri razvoja kaznovanja

Skozi zgodovino so se spreminjala tako dejanja, ki jih je dana družba dojemala kot deviantna, nevarna in prepovedana, kot tudi odzivi skupnosti na takšna ravnanja. Seveda razvoj ni potekal v vseh družbah z enako hitrostjo in ne nujno v isti smeri, zato je mogoče samo na splošno očrtati pot, ki smo jo prehodili od časa plemenskih skupnosti do sodobnih družb. Oris je nujno omejen tako na objektivni ravni, s prostorom, ki mu je namenjen, še posebej pa na subjektivni ravni, saj noben zgodovinski prikaz ne more biti neodvisen od avtorjevih intimnih prepričanj in idej (prim. Bavcon in drugi, 2013). Kljub temu je mogoče izpostaviti vsaj nekaj smernic v razvoju kaznovanja, glede katerih v literaturi ni prevelikih razhajanj.

2.2.1. Religiozno → Posvetno

Kaznovanje družbeno nesprejemljivega ravnanja je bilo v prvobitnih družbah povezano z zaščito temeljnih vrednot, ki so jih take skupnosti oblikovale tudi v izdelane religiozne sisteme. Kaznovanje je tako pomenilo ne le formalno, temveč predvsem moralno obsodbo posameznika, ki je s svojim ravnanjem ogrozil tisto, kar je bilo skupnosti »sveto«, družbeno koherentnost in nemalokrat tudi njen obstoj. S kaznijo je želela skupnost svoj »greh« očistiti pred višjo silo, v neskončno moč katere je verjela. Z razvojem družbe je postajala meja med posvetnim in religioznim vse bolj ostra. Tako se je tudi kaznovanje oddaljilo od svojih religioznih izhodišč. V sodobnosti je formalni sistem kaznovanja ločen od

religioznih elementov (izjema so sistemi, kjer je religiozno pravo tudi splošno sprejeto pravo, na primer šeriatsko pravo v islamskih državah), kljub temu pa tudi danes kaznovanje nosi množico različnih pomenov, med katerimi je tudi reševanje »svetega«. (Jones, Johnstone, 2012; Smith, 2008; Vilfan, 1996; Kupčević Mladenović, 1972; Durkheim, 1938)

2.2.2. Zasebno → Javno

Kršitve zapovedanega vedenja na področjih, ki za obstoj družbe niso bila temeljna, so v prvobitnih skupnostih kaznovali zasebno, najprej v obliki maščevanja, nato bolj formaliziranih sankcij. Šele z razvojem države je monopol nad kaznovanjem prevzela organizirana skupnost, ob maščevanju pa je kaznovanje dobilo številne nove pomene in sporočilno vrednost. (Jones, Johnstone, 2012; Sijerčić Čolić in Vranj, 2010; Smith, 2008; Bavcon in drugi, 2013; Vilfan, 1996; Kupčević Mladenović, 1972)

2.2.3. Kruto → Milejše

O krutosti nekdanjih in sodobnih kazni je mogoče na široko razpravljati, težko pa je zanikati trend, ki je kaznovanje skozi zgodovino vodil od bolj krutih, predvsem telesnih kazni k postopoma bolj humanim, prostostnim, finančnim in drugim kaznim, ki jih poznajo sodobni sistemi. Seveda tudi danes obstajajo sistemi, v katerih redno izvršujejo kazni, ki jih nikakor ne moremo oceniti kot mile ali humane, navsezadnje niti smrtna kazen kot najhujša oblika kaznovanja ni prepovedana povsod po svetu. Kljub temu je poudarek na razvoju, ki vendarle povečini pelje v smeri humanizacije kaznovanja. (Jones, Johnstone, 2012; Sijerčić Čolić, Vranj, 2010; Bavcon in drugi, 2013; Tella, Tella, 2006; Vilfan, 1996; Kupčević Mladenović, 1972)

2.2.4. Kolektivno → Individualno

Odzivi na prepovedano ravnanje v začetku niso bili usmerjeni proti posameznemu storilcu takega ravnanja. Osnovni namen odziva je bila ponovna vzpostavitev porušenega ravnovesja v skupnosti, zato ni bil nujno usmerjen zoper posameznika, ki je prepovedano ravnal. Individualne (kazenske) odgovornosti, kot se je razvila v poznejših družbah, v preddržavnih skupnostih niso poznali, odgovornost je nosila skupnost kot celota (ali vsaj ožji del skupnosti blizu storilcu), ki se je morala za prepovedano ravnanje spokoriti. (Sijerčić Čolić, Vranj, 2010; Bavcon in drugi, 2013; Vilfan, 1996; Milutinović, 1988; Kupčević Mladenović, 1972)

2.3. Kaznovanje skozi čas

Za nadaljnjo razpravo o razvoju kaznovanja je nujno, da časovno in organizacijsko omejimo posamezne korake v tem razvoju. Pomembna meja pri tem razvoju je prehod družbe iz preddržavnih oblik v organiziran državni sistem, ki je prinesel spremembe v obliki, izvrševanju in pomenu kazni. Vendar pa se je kaznovanje spreminjalo tudi ali še posebej po nastanku državne strukture v skladu s filozofskimi in kulturnimi idejami posameznih obdobj.

2.3.1. Kaznovanje v preddržavnih skupnostih

Neobstoj formalne državne strukture nikakor ne pomeni, da takšne skupnosti ne poznajo koncepta kaznovanja ali da je kaznovanje popolnoma neformalen in instinktiven odziv na neželeno ravnanje posameznikov. V družbah, v katerih so življenjske razmere negotove in je negotovo tudi preživetje samo, je pomen posameznika v primerjavi s skupnostjo majhen, kar se zrcali tudi v kaznovalnih običajih. Kaznovanje tako ni toliko usmerjeno zoper storilca, temveč teži k poravnavi zla, ki je bilo storjeno, in ponovni vzpostavitvi občutljivega ravnovesja v družbi, v kateri je enotnost temeljnega pomena. Prav tako je za določitev kazni nepomemben storilčev namen, zato ne moremo govoriti o individualizirani kazenski odgovornosti. Navedeno pa ne pomeni, da v takšnih skupnostih posamezni storilec ni ostro kaznovan za svoje ravnanje, nasprotno, kazni so praviloma hude in resne, vendar pa so bolj kot zoper posameznika usmerjene v skupnost kot celoto in bolj kot od posameznega storilca odvisne od okoliščin, v katerih je bilo prepovedano dejanje storjeno, ter posledic, ki so temu ravnanju sledile. (Jones, Johnstone, 2012; Sijerčić Čolić, Vranj, 2010; Miethe, Lu, 2005; Miller, 1990; Milutinović, 1988; Kupčević Mladenović, 1972)

V preddržavnih skupnostih so se tako razvile različne oblike kaznovanja, ki jih lahko v grobem razvrstimo v tri skupine (Kupčević Mladenović, 1972; Milutinović, 1988; Sijerčić Čolić, Vranj, 2010; Vilfan, 1996):

1. Dejanjem, ki grobo posegajo v enotnost skupnosti in ogrožajo njene najpomembnejše vrednote ali celo obstoj, je v preddržavnem obdobju neizbežno sledila *izključitev iz skupnosti*, bodisi s smrtno kaznijo, pogosteje pa z izgonom iz skupnosti. Takšna kazen je praviloma vodila v prestopnikovo smrt, saj življenje zunaj skupnosti skoraj ni bilo mogoče, za družbo pa je pomenila ponovno utrditev priznanih pravil, obenem pa tudi obredno očiščenje kot opravičilo pred božanstvi, v varstvo katerih je skupnost verjela.

2. Kadar prepovedana ravnanja niso ogrožala temeljnih, temveč (le) druge pomembne vrednote, ali pa storilec ni bil član skupnosti, temveč pripadnik drugega rodu ali plemena, je bilo odzivanje prepuščeno posamezniku oziroma njegovi ožji skupnosti v obliki *krvnega maščevanja*. To je bilo v začetku instinktivno in neregulirano, kmalu pa so ga uokvirila pravila sorazmernosti (kot na primer v poznejšem obdobju *ius talionis*), po katerih ga je bilo mogoče izvajati. Večinoma je šlo za spor dveh posameznikov, v katerega sta se vključili njuni rodbini, razreševali pa sta ga praviloma v nasilni in dolgotrajni medsebojni »vojni«, preostala skupnost pa se vanjo vsaj v teoriji ni vmešavala (prim. z veliko poznejšim pojavom fajd).
3. Tretja oblika kaznovanja se je razvila s postopnim napredkom družbe, ki je postajala vse bolj strukturirana in zapletena. V novih okoliščinah krvno maščevanje ni bilo vedno družbeno zaželen ali primeren odziv na storjeni prekršek, zato se je ob njem razvil tudi sistem *kompozicije* oziroma *poravnavanja*. Storilec (ali njegovi bližnji) je z namenom poravnave storjenega zla žrtvi (ali njenim bližnjim) namenil znesek ali dobrine v vrednosti, ki je bila določena po ustaljenih običajih ali z dogovorom med prizadetima stranema. Z izplačilom te vrednosti se je v skupnosti spet vzpostavilo ravnovesje, ki je bilo s prepovedanim ravnanjem porušeno.

2.3.2. Kaznovanje v obdobju države

Obdobje države je tudi v zvezi s kaznovanjem izjemno dolgo in raznoliko. Čas od nastanka države do 20. stoletja navadno razčlenimo na tri obdobja (razdelitev po Studen, 2006; Sijerčić Čolić, Vranj, 2010; Kupčević Mladenović, 1972):

a. Obdobje pokorenja in zastraševanja

V najdaljšem delu tega izseka zgodovine, ki se časovno približno ujema s starim in srednjim vekom ter vsaj delom novega veka, je kaznovanje pomenilo povračilo storjenega zla, kar je bilo mogoče samo, če je storilcu kaznivega dejanja država povzročila ustrezno intenzivno (hudo) trpljenje kot pokoro za njegovo dejanje. Samo za takšno kaznovanje je veljalo, da zmore od kaznivih dejanj odvračati druge potencialne storilce, saj naj bi jih le zadostna mera trpljenja tako prestrašila, da si kaznivih dejanj ne bodo drznili storiti (Sijerčić Čolić, Vranj, 2010).

Pri tem velja poudariti, da sta se sčasoma ponekod pri kaznovanju, čeprav izjemno krutem v vseh pogledih, uveljavili določena sorazmernost in izjemna natančnost – muke, ki so bile s kaznijo prizadejane storilcu, so bile natančno

odmerjene in tehnično izpopolnjene, njihov namen pa je bil hkratno očiščenje družbe kot celote in posameznikove duše na poti v onstranstvo. Med bolj znanimi pravnimi dokumenti iz zgodnjega obdobja, namenjenimi zaježitvi maščevanja in izživljanja oblastnikov nad kaznovanimi, je Hamurabijev zakonik. Iz teh prvih pravnih kodifikacij je mogoče razbrati poskus uvajanja sorazmernosti med zločinom in kaznijo v skladu s talionskim načelom (zob za zob, oko za oko) na eni strani, na drugi strani pa tudi postopno omejitev kazenske odgovornosti na posameznika, in ne na skupnost, iz katere izhaja (Bavcon in drugi, 2013; Vilfan, 1996).

A kljub zapisanemu so kazni v tem obdobju ostale izjemno stroge in krute, njihovo izrekanje pa pretežno prepuščeno samovolji oblastnikov. Zanj so značilni tudi številni zločini verske narave, torej dejanja proti religiji, najbolj značilno je čarovništvo (Bayer, 1982). Kaznovanje v tem obdobju pretežno obvladujejo različne oblike inkvizitornega kazenskega postopka z vsemi negativnimi primersi (mučenje z namenom pridobivanja priznanja, tajnost postopka ipd.), kjer je kazen večinoma že postopek sam po sebi. Značilna je tudi izjemno javna narava izvrševanja kazni – kaznovanje je bilo samo po sebi spektakel, predstava, ki je služila različnim namenom – od zastraševanja, obrednega očiščevanja pa vse do zabavanja množic (Studen, 2006).

V dolgem obdobju od vznika prvotnih držav pa vse do humanizma so se oblike kazni zelo spreminjale. Najbolj značilna je za ves ta čas smrtna kazen, ki so jo pogosto izrekli ne le za najbolj temeljne kršitve družbenih norm, temveč tudi za povsem banalne prestopke, kot je na primer tatvina. Smrtna kazen je velikokrat zrcalila storjeno kaznivo dejanje in tudi socialni status storilca, velikokrat pa je bila povezana s predhodnim dolgotrajnim mučenjem.

Mučenje je bilo ena izmed oblik kaznovanja, saj je bilo prizadevanje fizičnih bolečin ena izmed najširše uporabljenih sankcij. Pri tem se je oblika fizičnih sankcij precej spreminjala in vnovič velikokrat zrcalila storjeno dejanje po vzoru talionskega načela. V to kategorijo spada tudi prisilno delo (na primer na galejah), ki je v praksi velikokrat dejansko pomenilo obsodbo na smrt (Vilfan, 1996; Bavcon in drugi, 2013).

Poleg fizičnih bolečin je pri kaznovanju pomembno vlogo igralo družbeno zasramovanje, kazen je bila v tem primeru usmerjena zoper storilčevo čast in dobro ime in ga je ponižala pred očmi sodobnikov, pogosto pa je učinkovala ne le na storilca samega, temveč tudi na njegovo (osramočeno) družino (Studen, 2006; Sijerčić Čolić, Vranj, 2010; Miethe, Lu, 2005).

Kot kombinacija fizičnega kaznovanja in zasramovanja ter predhodnica novjših prostostnih kazni se je ponekod razvila kazen izгона oziroma deportacije. Najznačilnejše so angleške kazenske kolonije, kamor so kaznjence sprva pošiljali v delovne kolonije kot alternativo smrtni kazni, sčasoma pa je to postala samostojna sankcija (Robson, 1973).

Prostostne kazni, ki prevladujejo v sodobnem času, takrat še niso obstajale oziroma niso imele enake vsebine. Obstajali so seveda načini omejevanja prostosti (na primer grajske ječe), vendar je v tem obdobju omejevanje prostosti služilo bolj izvedbi kaznovalnega postopka kot kazni sami. Čeprav je bivanje v takšnih prostorih velikokrat pomenilo nečloveško trpljenje, mu je prava kazen navadno šele sledila.

b. Obdobje humanizma

Obdobje humanizma, ki se je časovno ujemalo z razsvetljenstvom, je vsaj deloma preseglo idejo povzročanja trpljenja, v humanističnem duhu so bile ponekod že odpravljene grozovite smrtne kazni,²³ sežiganje na grmadi, tudi obglavljanje in javno obešanje.

Številni misleci so pripomogli k drugačnemu dojemanju družbe in tudi njenemu spremenjenemu odzivanju na nekonformno ravnanje posameznika. Med pomembne mislece, ki so s svojimi idejami, četudi so se pojavile prej, pripeljali do spremenjenega pogleda na posameznika in družbo v 17. in 18. stoletju, navadno prištevamo Thomasa Mora (1475–1535), Francisa Bacona (1561–1626), Huga Grotiusa (1583–1645), Thomasa Hobbsa (1588–1679), Johna Locka (1632–1704), Montesquieuja (1689–1755), Voltaira (1694–1778), Jeana Jacquesa Rousseauja (1712–1778), Cessareja Beccario (1738–1794), Jeremyja Bentham (1748–1832), Anselma Feuerbacha (1775–1833) in druge. Bistvene novosti, na katerih so temeljile nove teorije, so koncept družbene pogodbe in z njim povezano soglasje posameznikov glede družbenega reda ter pridržek odpovedi določenim temeljnim pravicam, prisotnim v naravnem stanju. Tako so postale nesprejemljive tudi nekatere kazni, predvsem smrtna kazen in hude telesne kazni, za katere ni bilo več mogoče najti utemeljitve v božjem izvoru vladarjeve oblasti.

V zvezi s kaznovanjem je v tem obdobju ključna vloga Cesareja Beccarie. Njegove ideje so v kaznovanje vnesle nov duh, za nadaljnji razvoj pa je temeljnega

²³ Na našem območju je tako Jožef II. v pretežnem delu smrtno kaznenodpravil, vendar je bila že nekaj let po odpravi vnovič vpeljana v sistem kaznovanja. Humanistične težnje so se začele že pri njegovi materi, Mariji Tereziji, ki je močno zamejila uporabo mučenja v kazenskih postopkih (Vilfan, 1996).

pomena predvsem pojav zaporne kazni kot morebitnega nadomestka za smrtno kazen. Njegovo najslavnejše delo, *Dei delitti e le pene* (O zločinih in kaznih) iz leta 1764 (Beccaria, 2002), je podlaga za reformo kaznovanja in prvo celovito penološko delo, ki je klicalo po večji racionalnosti v kaznovanju.

Osnovne teze, ki jih je Beccaria zagovarjal, lahko strnemo takole:

- Smrtna kazen ni niti nujna niti koristna kot oblika kaznovanja, zato jo je treba opustiti (razen v res izjemnih primerih).
- Kaznovanje naj bo usmerjeno v prevencijo, in ne v povračilo.
- Verjetnost, da bo posameznik kaznovan, ima lahko preventivni učinek, nika-
kor pa ne strogost zagrožene kazni, ki lahko deluje celo v nasprotni smeri,
saj ljudje zaradi prestrogih kazni postanejo neobčutljivi.
- Kaznovanje mora biti hitro in učinkovito, kar pomeni, da je bistvenega
pomena čim krajši čas med storitvijo kaznivega dejanja in kaznijo samo.
- Predpisi morajo biti jasni in razumljivi, sodni postopki pa javni.

Čeprav so Beccarijeve ideje privedle tudi do nekaterih praktičnih posledic (na primer sprejem kazenskega zakonika v Toskani leta 1786 (Bavcon in drugi, 2013)), pa spremembe v tem obdobju praviloma ne pomenijo popolnega preo-
brata, temveč zgolj korak k drugačnemu dojemanju in utemeljevanju kaznovanja,
z novimi utilitarističnimi usmeritvami.

V zvezi z utilitarizmom in spreminjanjem kaznovanja ni mogoče mimo Beccarijevega sodobnika, očeta modernega zapora Jeremyja Benthamu. Utilitarizem je bil Benthamova vodilna filozofija na vseh področjih, tudi pri kaznovanju, kjer je najbolj znana njegova ideja panoptikona, izčiščenega zapora z enotno kontrolno točko, s katere je mogoče nadzorovati vse.²⁴

Do velikih sprememb na področju kaznovanja je privedla tudi francoska revo-
lucija leta 1789. Že dve leti pozneje je bil namreč sprejet nov kazenski zakonik,
ki se je opiral na temeljna načela iz Deklaracije o pravicah človeka in državljana.
Poleg zahtev po določnosti, sorazmernosti in humanosti kazni je za kaznovanje
pomembno, da je novi zakonik odpravil telesne kazni, omejil uporabo smrtne
kazni ter odpravil samovoljo sodišč (Bavcon in drugi, 2013).

Sočasno se je v drugih, še vedno absolutističnih evropskih državah razvijala
t. i. klasična šola kazenskega prava, predvsem značilna za območje današnje

²⁴ Njegovo idejo, ki je v dotedanjih zaporskih razmerah pomenila revolucijo, je pozneje najbolj nadgradil Michel Foucault (1926–1984), ki je idejo konstantnega in namenskega nadzorovanja prenesel na družbo kot celoto.

Nemčije in Avstrije. Temelj zanjo najdemo v Kantovem prepričanju, da s kaznijo ni dovoljeno dosežati nikakršnih koristi za storilca ali za družbo, temveč jo je vselej treba izreči izključno zato, da se doseže vnovična pravičnost, ki je bila porušena, ker je bil storjen zločin. Podobno lahko izhodišče iščemo v Heglovem razmišljanju, kjer kaznivo dejanje pomeni negacijo volje, izražene v pravnem redu, kaznen pa negacijo negacije, torej ponovno vzpostavitev pravnega reda. Oba sta do popolnosti abstrahirala pravne pojme, na kazenskopravnem področju pa je njune ideje najbolj razvil Anselm Feuerbach. Ta je trdil, da mora država nasilje in grožnje z nasiljem uporabljati zaradi zaščite pravic svojih državljanov, to pa mora početi zakonito in primerno. Zagrožene kazni naj delujejo v nasprotni smeri kot siceršnji motivi za kriminaliteto, torej preventivno. Ob vseh pozitivnih premikih, ki jih je predvsem v smislu razvoja temeljnih institutov kazenskega prava in ideje zakonitosti prinesla klasična šola kazenskega prava, velja omeniti tudi ceno, ki jo je bilo za te pridobitve treba plačati. Povsem ob strani so bile namreč puščene psihološke lastnosti storilca in družbena danost, ki jih v skladu s temeljnimi koncepti šole pri kaznovanju ni bilo niti mogoče niti zaželeno upoštevati (Bavcon in drugi, 2013, Sijerčić Čolić, Vranj, 2010).

Kazni v tem obdobju niso povsem drugačne od tistih, ki smo jih omenjali v kontekstu srednjega veka, vsaj deloma je bilo sicer odpravljeno telesno kaznovanje, ostale pa so na primer prisilno delo, deportacije v kolonije, še posebej pa je značilen razmah kazni zapora. Kljub precejšnjim podobnostim s prejšnjim obdobjem, tudi v smislu krutosti, pa ne gre zanikati humanističnih idej in njihovega udejanjanja v tem obdobju. Njihova zasluga so predvsem odprava krutih telesnih kazni, ožanje možnosti za izrek smrtne kazni in »bolj humane« oblike njene izvršitve (Sijerčić Čolić, Vranj, 2010).

c. Obdobje individualizacije/rehabilitacije

Ob koncu 19. stoletja so kritike klasičnega (strogega) kaznovanja prinesle nov val v kaznovanju, ki je poudaril rehabilitacijski potencial kazni. Pri tem je postalo pomembneje, kaj in s kakšno kaznijo je mogoče pri storilcu doseči, zato je pri določanju kazni pomembno vlogo prevzela individualizacija sankcije, torej prilagoditev sankcije posameznemu storilcu. Nekatere ureditve (na primer v ZDA) so v tem močno pretiravale, zato je načelo individualizacije tam ob koncu 20. stoletja povsem izginilo iz razprav o kaznovanju. Drugod, predvsem v kontinentalni Evropi, pa zadeve niso tako ušle izpod nadzora in ostaja individualizacija sankcij še vedno pomembno načelo pri določanju sankcij.

V tem obdobju so tudi za vprašanja kaznovanja pomembne različne kriminološke in kazenskopravne šole, ki so pripomogle k razvoju kazenskopravne in kriminološke znanosti. Navadno govorimo o socioantropološki ali italijanski šoli družbene obrambe pod okriljem Cesareja Lombrosa, sociološki šoli, eklektični šoli ter gibanju za novo družbeno obrambo, ki so vsaka po svoje pripomogle k razvoju kazenskega prava in kriminologije (podrobneje Bavcon in drugi, 2013, Sijerčić Čolić, Vranj, 2010).

Bistvena novost v kaznovanju je ideja prilagoditve kazni storilcu in okoliščinam kaznivega dejanja, t. i. koncept individualizacije kazni. Ta ni več namenjena samo generalni prevenciji, temveč predvsem specialni prevenciji, ki jo želi doseči zlasti z različnimi rehabilitacijskimi tehnikami. Za naše območje sta na primer značilna tretmanska ideologija in koncept socioterapije, ki je v kaznovanje vpeljal ideje humanizma (Petrovec, 1999).

Vendar rehabilitacija ni povsod privedla do tovrstnih sprememb. Predvsem v ZDA so se pojavljale pogoste zlorabe tako zaradi uporabe neprimernih metod (na primer razne oblike psihiatričnih intervencij) kot tudi nedoločnosti izrečenih kazni. Skupaj z znamenito ugotovitvijo Martinsona (1974), da pri delu z zaporniki »nič ne deluje«, so privedle do zahtev po opustitvi rehabilitacije in uvedbi bolj določnih kazni, namenjenih zgolj povračilu storjenega zla brez dodatnih utilitarnih dejavnikov (*just deserts*).

d. Vrnitev retributivizma

Klasični razdelitvi na prva tri obdobja v razvoju kaznovanja pod okriljem države lahko dodamo še četrto obdobje, ki je nastopilo v zadnjih desetletjih 20. stoletja in predvsem v državah s sistemom *common law* prineslo nov obrat od rehabilitacijske miselnosti h klasičnemu kaznovanju.

Gre za vrnitev retribucijskih idealov, pri čemer so prvi avtorji izhajali predvsem iz kritike arbitrarnosti in nedoločnosti kaznovanja (v ZDA) v obdobju rehabilitacijske ideologije. Tako je nastal koncept »*just deserts*«, ki poudarja, da storilca ni mogoče kaznovati bolj intenzivno, kot si »zasluži« glede na storjeno kaznivo dejanje in objektivne okoliščine, ki ga spremljajo (von Hirsch, 1976).

Kasnejši razvoj je koncept zaslužene kazni nerazvezno povezal z izrazitim stopnjevanjem v strogosti kaznovanja kot posledico kaznovalnega populizma. Ideja kaznovalnega populizma je, da se kazni stopnjujejo zaradi politične oportunisti zagovarjanja ostrih pristopov do kriminalitete ter obenem razpustitve nekaterih zaviralnih mehanizmov, ki so obstajali v prejšnjem obdobju (na primer strokovni

sveti za kaznovanje, večji poudarek na znanstvenih podlagah ipd., glej Loader, 2006) (Pratt, 2007).

Stopnjevanje kaznovanja v sodobnih kazensko-pravnih ureditvah je dejstvo, ki se mu ni mogoče izogniti. Seveda je ta pojav še posebej izrazit v državah *common law*, pri čemer so stvar daleč najdlje pripeljali Američani, ki glede na indeks zaprtih oseb in druge kazalnike prepričljivo »vodijo« v kaznovanju in zapiranju obsojenih oseb. Z manjšo intenzivnostjo, a nič manjšo prepričljivostjo je mogoče isti trend zaznati v Angliji, Avstraliji, Kanadi, nekoliko manj enovit pa je odgovor glede trendov v kontinentalnih ureditvah. Zanje je stopnjevanje kaznovanja manj značilno, čeprav se ponekod brez dvoma pojavlja, predvsem z »uvozom« kaznovalne mentalitete, ki izhaja iz ameriške in drugih ureditev *common law* (*tough-on-crime, law-and-order* ipd.).

Stopnjevanje kaznovanja je značilno tudi za slovensko ureditev po osamosvojitvi, kar je jasno razvidno tako iz podrobnejših analiz kaznovalne politike (Brinc, 2005; Brinc 1996) kot že iz bežnega preleta števil (UIKS, 2014; UIKS, 2013; UIKS, 2012 in drugi), ki nam dajejo osnovno sliko o kaznovanju in zapiranju kaznovanih oseb pri nas.

Kljub posameznim »stopničkam« v razvoju je trend vse strožjega kaznovanja oziroma zapiranja vse večjega števila oseb nemogoče zanikati. Meško, Fields in Smole (2011) obdobje od osamosvojitve tako delijo v štiri faze: fazo upada števila zaprtih (1991–1996), fazo hitre rasti števila zaprtih (1996–2001), fazo razmeroma stabilne rasti števila zaprtih (2001–2005) in fazo ponovne hitre rasti med letoma 2006 in 2009, ko je število zaprtih oseb doseglo vrhunec in preseglo dvakratnik zaprtih oseb v letu 1996. Temu lahko dodamo še dve novi fazi. Po rahlem znižanju v letih 2010 in 2011 podatki za nadaljnja leta kažejo vnovično izrazito povečanje števila zaprtih oseb, z novim rekordom leta 2013 s 1430 zaprtimi osebami.²⁵

Delež zaprtih oseb je pri nas sicer še vedno med najnižjimi v Evropi in povsem primerljiv s skandinavskimi državami, ki so v tuji literaturi pogosto postavljene kot zgled drugim ureditvam, vendar je ob tem treba upoštevati izjemno nizko izhodišče oziroma upad sredi devetdesetih let ter trend povečevanja števila zapornikov, ki ga ni mogoče zanikati.

²⁵ To bi bilo mogoče razlagati tudi z novelo kazenske procesne zakonodaje leta 2012, ki je uvedla možnost sporazuma o krivdi, zaradi katerega je bilo precej postopkov rešenih bistveno hitreje. Za natančno razlago pa bi bila nujna podrobnejša analiza.

Govoriti o razlogih za takšno povečevanje je brez celostne analize tvegano, navesti pa je mogoče vsaj nekaj objektivnih dejavnikov, ki bi k temu v različnih deležih gotovo lahko pripomogli: uvedba (zdaj opuščenega) uklonilnega zapora, povečanje rabe pripora, upad števila pogojno odpuščenih oseb, spremembe v kaznovalni politiki sodišč (bodisi več bodisi daljše zaporne kazni), spremembe v stopnji kriminalitete in podobno (Plesničar, 2013; prim. Brinc, 2005). Nekateri avtorji naštevajo druge vrste dejavnikov, ki v skladu s tujimi spoznanji prispevajo k trenutnim trendom v kaznovanju. Petrovec in Muršič (2011) tako opozarjata na vpliv medijev, ki so lahko v obdobju po osamosvojitvi (končno) izrazili kaznovalne apetite, ki so bili pred tem v obdobju socializma pretežno zadrževani. V kombinaciji z zgledi iz tujih »modernih« držav je to povzročilo spremembo družbenega odnosa do kaznovanja, kar se je kmalu začelo zrcaliti v spremenjenem pristopu politike in države k urejanju tovrstnih vprašanj. Ob že opisanih spremembah zgornje meje kaznovanja je bila postopoma (vsaj deloma) opuščena rehabilitacijska ideologija, vprašanja kaznovalne politike pa so vse bolj postajala tudi vprašanja politike na splošno, kar je sicer značilno tudi za druge države v tem obdobju.

Ob izrazitem stopnjevanju strogosti kazni je za omenjeno obdobje pomemben tudi pojav številnih alternativ zaporni kazni, ki jih države uvajajo v zadnjih desetletjih. Tu je v anglo-ameriškem kontekstu govor predvsem o »*community sentences*«, torej kaznih, ki jih storilci odslužijo v skupnosti (Šelih, 2007). Pri nas poznamo delo v korist skupnosti, podobni sta tudi novi obliki prestajanja zaporne kazni – hišni zapor in »vikend zapor« (zapor ob prostih dneh in ob koncu tedna).

V zadnjem času se novejši načini kaznovanja precej povezujejo tudi s sodobno tehnologijo, iz tujine je tako na primer znan elektronski monitoring z zapestniki, ki omejuje gibanje obsojenih.

2.4. Sklep

Pregled zgodovine kaznovanja na nekaj straneh je nujno površen in lahko ponudi le nekaj temeljnih razvojnih momentov, ki so bili gonilo sprememb v preteklosti. Za globlji uvid bralcu priporočam branje navedenih virov, predvsem pa tudi originalna besedila avtorjev, kot sta na primer Beccaria in Bentham, ki so včasih za sodobnega bralca presenetljivo aktualna.

3. Odprava smrtne kazni

Aljoša Kravanja

3.1. Uvodno

Abolicionizem (iz lat. *abolere*: uničiti, ukiniti) je skupno ime za družbena gibanja, ki si prizadevajo za odpravo smrtne kazni. Zagovorniki abolicionizma so prepričani, da za odpravo tega načina kaznovanja obstajajo deontološki, utilitarni in pravni argumenti. Na zakonodajalca poskušajo vplivati z diskusijo, aktivizmom in drugimi sredstvi javnega pritiska. Do dvajsetega stoletja so bila abolicionistična gibanja omejena na posamične države, z organizacijami, kot so Združeni narodi in Amnesty International, pa je gibanje dobilo tudi vplivne mednarodne platforme. Do 31. decembra 2013 je smrtno kazen odpravilo 140 držav, 58 držav pa jo ohranja. Pri tem je treba upoštevati, da je v državah s predvideno smrtno kaznijo leta 2013 živelo več kot 60 odstotkov svetovne populacije.

Izraz abolicionizem se lahko sicer nanaša tudi na gibanje za odpravo suženjstva v ZDA v 19. stoletju, v novejši kriminologiji pa se termin pogosto uporablja za prizadevanja po odpravi drugih načinov kaznovanja, denimo za abolicijo zaporne kazni.

3.2. Argumenti za abolicijo

Argumente proti smrti kazni lahko razvrstimo na tri osnovne tipe: pragmatične (oziroma utilitarne ali konsekvencialistične), deontološke (oziroma etične) in pravne.

Pragmatični argumenti opozarjajo, da smrtna kazen ne dosega ciljev, ki jih je predvidel zakonodajalec, ali da ima njeno izvajanje celo škodljive družbene učinke. Tradicionalno kot enega glavnih razlogov za ohranitev smrtne kazni navajajo njeno preprečitveno funkcijo: z grožnjo usmrtnice naj bi državna oblast odvrčala državljane od nekaterih najhujših zločinov. Vendar abolicionisti opozarjajo, da ni še nobena raziskava potrdila korelacije med izvajanjem eksekucij in znižanjem stopnje kriminalitete (Simon, Blaskovich 2002, str. 39–46). Še več, nasprotniki smrtne kazni trdijo, da javne usmrtnice dajejo zgled nasilnega ravnanja in s tem dejansko povečujejo razširjenost zločinov. Večkrat je bilo opaženo, da se v času neposredno po javni usmrtnici občutno poveča stopnja vseh oblik kriminalitete. Med pragmatičnimi argumenti najdemo tudi sicer redkeje navedeni pomislek, da smrtna kazen v resnici pomeni vsaj tolikšen – če ne še večji – ekonomski strošek kot vzdrževanje zapornika (Janković, 1989, str. 37; Hanks, 1997, str.

123). V pravnih sistemih, ki dopuščajo prisilno delo, je živega zapornika prav tako mogoče izkoriščati kot neplačano delovno silo, kar je bil v zgodovini pogost razlog za omejevanje števila izrečenih smrtnih kazni.

Vredno je poudariti, da se pragmatični argumenti ne izrekajo proti smrtni kazni kot kazenski sankciji, temveč kvečjemu zanikajo njeno učinkovitost pri uresničevanju zastavljenih ciljev ali poudarjajo njene škodljive učinke. Če je skupnost torej prepričana, da je smrtna kazen inherentno *pravičen* način povračila za najhujše zločine (denimo umor), bo verjetno pripravljena odmisлити škodljive stranske posledice, ki jih prinaša ta način kaznovanja (Primoratz 1989, str. 158). Zato abolicionisti pragmatično argumentacijo navadno dopolnijo z deontološkimi in pravnimi argumenti, s katerimi poskušajo pokazati nesprejemljivost usmrtitve same po sebi.

Deontološki argumenti tako trdijo, da smrtna kazen krši osnovne moralne predpise, ki bi jim morala slediti skupnost pri uveljavljanju pravice. Abolicionisti pogosto opozarjajo, da usmrtitev nasprotuje temeljni človekovi pravici do življenja, da je izjemno surov in nehuman način kaznovanja ter da moralno ponižuje obsojenca, krvnika in gledalce usmrtitve. Smrtna kazen naj bi torej pomenila bistven poseg v osebnostno nedotakljivost državljanov. Poleg tega usmrtitev povzroči tudi nedopustno in odvečno trpljenje obsojenca, tako s samo izvršitvijo kot s čakanjem nanjo, ki lahko zlasti v zahodnih, instančnih kazenskih ureditvah traja do več let (Camus, 1989, str. 154). Abolicionisti prav tako opozarjajo, da se z izvajanjem smrtne kazni država zateče ravno k tistemu dejanju, ki ga z eksekucijo navadno tudi kaznuje: namreč k umoru.

Osnovna predpostavka deontoloških argumentov je, da izrecni nameni kaznovanja, kot sta uveljavljanje pravičnosti ali zadoščenje žrtvi, niso edina načela, ki jih mora upoštevati zakonodajalec pri določanju kazenskih sankcij. »Pravičnost je eno izmed najpomembnejših moralnih načel, morda celo najpomembnejše, vendar ni edino.« (Primoratz, 1989, str. 168) Četudi celotna skupnost meni, da bi z usmrtitvijo zločinca dobila ustrezno povračilo za storjene zločine in s tem uveljavila pravico, mora biti zagotavljanje te pravice omejeno s spoštovanjem storilčevega dostojanstva, nedotakljivosti njegove osebnosti ipd. A kot pogosto opozarjajo zagovorniki smrtne kazni, je šibkost teh argumentov v tem, da razveljavijo simetričnost med zločinom in kaznijo: »Pojem in merilo kazni bi morala država vzeti iz zločinčevega dejanja samega.« (Hegel, 2014, str. 101) Če hočemo torej ohraniti retributivno razsežnost kazni, moramo vsaj v primeru umora dopustiti smrtno kazen, trdijo kritiki abolicionizma. Dodaten problem

deontoloških argumentov je v tem, da nedotakljivost človeškega življenja očitno ni zavezujoča v vseh situacijah, saj večina ljudi sprejema njene kršitve v primerih silobrana in vojne.

Pravni argumenti pa trdijo, da smrtna kazen ne ustreza pogoju, zaradi katerih je neki državni poseg v posameznikove svoboščine sploh lahko uvrščen med kazenske sankcije. Abolicionisti pogosto opozarjajo, da je eden izmed ključnih pogojev, ki jim mora ustrezati kazenska sankcija, njena preklicnost. Ker pri nobeni sodni odločitvi ni mogoče izključiti zmote, mora izrečena kazen dopustiti možnost, da bo obsodba ob morebitnem ponovnem odprtju primera oprostilna. Premoženjske ali zaporne kazni ustrezajo temu pogoju, saj jih je ob naknadni ugotovitvi sodne napake vselej mogoče preklicati ali celo delno kompenzirati, pri smrtni kazni pa to ni mogoče. Smrtna kazen zato ne sme biti uvrščena med kazenske sankcije, saj zaradi svoje dokončnosti izključi možnost popravka krivice, ki je lahko obsojencu storjena z napačno sodniško odločitvijo (Bentham, 2007, str. 199). Ta argument je že v 18. stoletju dobro povzel markiz de Lafayette: »Dokler mi ne bo dokazana nezmotljivost človeške sodbe, bom podpiral odpravo smrtne kazni.« (Hanks, 1997, str. 63) Usmrnitev pa prav tako ne ustreza drugim kriterijem kazenske sankcije, na primer načeloma deljivosti in postopnosti. V nasprotju z denarno in zaporno kazen usmrnitev namreč ne more biti odmerjena v skladu s težo posamičnega kaznivega dejanja: lahko je dosojena ali v celoti ali pa sploh ne, ne glede na stopenjske razlike in okoliščine zločina (Janković, 1989, str. 44).

Pravni argumenti, zlasti argument sodne zmote, veljajo za najmočnejše orožje abolicionizma (Janković, 1989, str. 26; Primoratz, 1989, str. 164). Smrtne kazni namreč ne zavračajo zaradi neželenosti njenih posledic ali neskladnosti z moralnimi načeli – kar sta navsezadnje kriterija, ki ju lahko zagovornik smrtne kazni vedno zavrne kot sekundarna –, temveč poudarjajo prav njeno neustreznost našemu pojmovanju tega, kar naj bi bila kazenska sankcija.

K seznamu utemeljitev abolicionizma pa kaže dodati še prepričanje, da smrtna kazen – tako kot tudi druge skrajne oblike kaznovanja, denimo mučenje ali težko prisilno delo – ni sprejeta ali zavržena zaradi abolicionističnih argumentov samih po sebi, temveč prej na podlagi splošnih mnenj, vrednot in senzibilnosti, ki si jih delijo člani skupnosti (Bavcon, 1989, str. 10). Kakšna je vrednost individualnega življenja? Ali sta maščevanje in povračilo upravičeni motivaciji kaznovanja? Ali sme država predpisovati nasilne ali krute kazenske sankcije? In končno, ali smrtno kazen uvrščamo med takšne načine kaznovanja? Odgovori na ta vprašanja odločilno vplivajo na sprejemljivost smrtne kazni v neki skupnosti, pogosto so

celo pomembnejši kot eksplicitni argumenti *pro et contra*, izraženi v javni razpravi o abolicionizmu.

3.3. Pomembni zagovorniki abolicionizma

Predmoderni abolicionizem je bil večinoma zasnovan na religioznih sistemih. V budizmu lahko najdemo jasno izraženo nasprotovanje smrtni kazni (Simon, in Blaskovich, 2007, str. 11), medtem ko je v drugih vzhodnih verah v abrahamskih religijah (tj. judaizmu, krščanstvu in islamu) odnos do smrtne kazni bolj dvoumen. Tako lahko najdemo v Stari zavezi odlomke, ki eksplicitno podpirajo smrtno kazen: »Ne smete jemati odkupnine za življenje morilca, ki zasluži smrt, temveč naj bo usmrčen« (4 Mz 35, 17–34). Smrtna kazen je utemeljena na prepričanju, da je človek ustvarjen po božji podobi in da umor človeka potemtakem zahteva najstrožjo sankcijo: »Če kdo prelije človeško kri, bo človek prelił njegovo kri. Zakaj po svoji podobi je Bog naredil človeka« (1 Mz 9). Pogosto navajana je tudi biblična formulacija *lex talionis*: »Življenje za življenje, oko za oko« (2 Mz 21). Toda abolicionisti po drugi strani opozarjajo na zgodbo o morilcu Kajnu, ki ga Bog ni dal usmrtiti, temveč mu je »dal znamenje, da ga nihče, ki bi ga našel, ne bi ubil« (1 Mz 4). Na zgodbo se pogosto opirajo tudi sodobni zagovorniki abolicionizma (Hanks, 1997, str. 26). Čeprav se v evangelijih Jezus ne izreka neposredno o smrtni kazni, je njegov odnos do nje po mnenju mnogih abolicionistov jasno razviden iz Janezovega evangelija: »Kdor izmed vas je brez greha, naj prvi vrže kamen vanjo« (Janez 8,1) in »Tudi jaz te ne obsojam. Pojdi in odslej ne gréši več« (Janez, 8, 11). Jezus naj bi torej »s smrtjo za človeške grehe odstranil vsakršno potrebo po retribuciji«: v tem smislu lahko rečemo, »da je bila zgodnja krščanska Cerkev ena izmed prvih organiziranih skupin z izrecnim ciljem nasprotovanja smrtni kazni« (Hanks, 1997, str. 52). Smrtni kazni so izrecno nasprotovali tudi mnogi ključni krščanski misleci, denimo Tertulijan in Origen. Katoliška cerkev se je v svoji zgodovini bolj ali manj držala načela *Ecclesia abhorret a sanguine* (»Cerkev zavrača kri«), kar pa je v praksi pogosto pomenilo zgolj prenos eksekucij na posvetno oblast.

Eden prvih modernih zagovornikov abolicije je bil angleški mislec in državnik Thomas More. V klasičnem delu *Utopija* (1516) je opozoril, da zakon ne sme nikoli dopustiti ubijanja, tako kot tudi nikoli ne dopušča prešuštva ali krive prisege. Če namreč pri izvrševanju pravice ne upoštevamo prepovedi uboja, dajemo prednost človeškemu pred božjim zakonom (More, 2003, str. 22). K temu argumentu pa je More dodal pragmatično naravnan premislek. V njegovem času

je angleški kazenski zakonik predvideval smrtno kazen za mnogo zločinov, med drugim za različne oblike tatvine in ropa. Ker torej tako roparja kot morilca čaka ista kazen, pravi More, se bo marsikateri ropar odločil svojo žrtev tudi ubiti, saj bo na ta način odstranil pričo zločina, ne da bi s tem povečal svoje tveganje (More, 2003, str. 22). Drakonska raba smrtnih kazni lahko torej spodbuja zločince, ki bi se sicer zadovoljili z manjšim prestopkom, k hujšim oblikam zločina; ali z drugimi besedami, pretirana strogost pri kaznovanju vodi neposredno v dvig stopnje kriminalitete. Ker ni hotel priseči Henrik VIII. kot poglavarju anglikanske cerkve, je bil Thomas More leta 1535 tudi sam usmrčen.

V delu *Exomologesis* (1525) je zagovor abolicije predložil tudi veliki humanist in Morov prijatelj, Erazem Roterdamski. Erazem je menil, da je prisilno delo ustrežnejši način kaznovanja za najhujše zločine, saj delo »poboljšuje« in hkrati »koristi javnosti« (navedeno po Montagu, 1809, str. 59).

Prvi moderni avtor, ki je argumente proti smrtni kazni prikazal na sistematičen način, je bil italijanski politični filozof in pravnik Cesare Beccaria. Svoje nasprotovanje temu načinu kaznovanja je najjasneje izrazil v izjemno vplivnem *Eseju o zločinih in kaznih*, objavljenem leta 1764. Argumente proti smrtni kazni je zasnoval na naravnopravni oziroma pogodbeni teoriji družbe, ki je veliko dolgovala politični filozofiji Thomasa Hobbesa. Beccaria je menil, da smo ljudje prenesli na suverena (tj. na državno oblast) določen delež lastne svobode, da bi nas suveren v zameno zavaroval pred naravnim neredom, naključnim nasiljem in samovoljo drugih ljudi (Beccaria, 2002, str. 63). Toda prenesli smo zgolj »najmanjši možni delež svoje svobode«, saj je v našem naravnem interesu, da obdržimo čim več možnosti delovanja. Zato se zdi naravno domnevati, da suveren ne more razpolagati z našim življenjem; to bi lahko upravičeno počel samo v primeru, da bi nanj prenesli *vsó* svojo svobodo (Beccaria, 2002, str. 98; za klasično kritiko glej Hegel, 2014, str. 101).

Ta naravnopravni argument je Beccaria dopolnil z bolj pragmatično naravnanim premislekom, značilnim za empiristično in senzualistično psihologijo njegovega časa. Po njegovem mnenju je smrtna kazen ne le neskladna z naravnim pravom, temveč tudi neučinkovita pri doseganju zastavljenih ciljev, zlasti pri odvrčanju ljudi od nadaljnjih zločinov. Glavni razlog za preventivno neučinkovitost smrtno kazni je po njegovem mnenju v tem, da na ljudi ne vpliva kontinuirano, temveč zgolj ob izjemnih priložnostih (tj. javnih eksekucijah). Usmrčitve se izvajajo prereditveno, da bi lahko v ljudeh utrdile povezavo med idejo zločina in idejo smrtno kazni; zato Beccaria predlaga, da bi smrtno kazen nadomestili z

dosmrtnim prisilnim delom (Beccaria, 2002, str. 99–102). Ta način prestajanja kazni namreč ponuja ljudem trajen, kontinuiran zgled, ki naj bi jih učinkoviteje odvrčal od zločina.

V razpravi je italijanski mislec navedel še množico drugih, stranskih argumentov, ki so pozneje prešli v stalni repertoar abolicionizma. *Esej o zločinih in kaznih* med drugim poudarja vlogo rablja; predstavi ga kot eno izmed *žrtev* pravnih ureditev s smrtno kaznijo. Dokaz za to vidi Beccaria v dejstvu, da ljudje obravnavajo krvnika kot moralno ponižanega, celo kot odvratnega človeka, čeprav gre za »nedolžnega izrševalca javne volje« (Beccaria, 2002, str. 102). Poznejši zagovorniki abolicionizma so razvili ta argument: ali ima država pravico do tega, da v času miru zahteva od nekega posameznika moralno tako težko nalogo, kot je usmrtitev sočloveka? In nasprotno, ima država pravico, da temu posamezniku podeli *moč* usmrtitve drugega? (Janković, 1989, str. 31–35)

Velja pa omeniti, da je Beccaria kljub siceršnjemu nasprotovanju smrtni kazni dopuščal usmrtitev človeka, ki »ima, tudi ko je oropan svobode, še vedno take zveze in tako moč, da je na kocki varnost naroda; kadar njegov obstoj lahko povzroči nevaren prevrat v ustaljeni obliki vladavine« (Beccaria, 2002, str. 99). V tej točki se italijanski mislec najmočneje razlikuje od poznejših liberalnih in sodobnih zagovornikov abolicionizma, ki vidijo v usmrtitvah političnih nasprotnikov eno najhujših zlorab smrtnih kazni.

Jeremy Bentham, angleški pravnik in utemeljitelj utilitarizma, je prav tako pomembno prispeval k intelektualni tradiciji abolicionizma. V delu *Uvod v načela morale in zakonodaje* (1780) je razširil Beccarijev nauk in zavrnil smrtno kazen tudi v primeru političnih nasprotnikov skupnosti: »[Smrtna kazen] naj bi bila še posebej uporabna v tistih primerih, ko je ime storilca, vse dokler je med živimi, dovolj močno za netenje nemira v celotnem narodu. Ti ljudje so običajno tekmeči za oblast in vodje frakcij v državljanskih vojnah; toda ko smrtno kazen apliciramo na tako dvomljive primere, [...] bo ta kazen spominjala prej na sovraštvo kot na kaznovanje.« (Bentham, 2007, str. 196)

Čeprav je Bentham podal vrsto različnih argumentov proti smrtni kazni, se izvirnost njegovega prispevka kaže zlasti v utilitarističnem pristopu. V eseju *Razlogi kaznovanja* (1830) tako trdi, da smrtna kazen ne ponuja nobene kompenzacije, saj je ni mogoče »pretvoriti v dobiček«, kar pa je mogoče doseči s prisilnim delom (Bentham, 1830, str. 180). Smrtna kazen je po njegovem mnenju neprimerna tudi zato, ker ni enoznačna: medtem ko lahko nekdo vidi v izgubi lastnega življenja najhujše možno zlo, jo bo nekdo drug presojal kot razmeroma

majhno ceno za zločin. Še več, po Benthamu se bo svojemu življenju najhitreje pripravljen odreči prav ta »zavržen razred bitij, iz katerega prihajajo najhujši kriminalci«, ki bodo tako videli v smrtni kazni zgolj »hitro dokončanje neprijetnega, nesrečnega, nečastnega obstoja« (Bentham, 1830, str. 180). Smrtne kazni se bodo torej najmanj bali pravi tisti ljudje, ki se bodo najverjetneje odločili za zločin. Pri Benthamovi utilitaristični filozofiji je prav tako pomembno, da smrtna kazen ne dopušča variabilnosti (Bentham, 1830, str. 185) in da je torej ni mogoče prilagoditi škodi, prizadejani z zločinom. Po mnenju utilitarističnega filozofa vsi ti razlogi proti odtehtajo argumente za smrtno kazen (Bedau, 1983, str. 1041).

V devetnajstem stoletju so se proti smrtni kazni angažirali mnogi pomembni pisci, med njimi Charles Dickens, Victor Hugo in Fjodor Mihajlovič Dostojevski. Zaradi sodelovanja v prevratniški politični združbi je bil leta 1847 Dostojevski tudi sam obsojen na smrt. Kazen je bila v zadnjem hipu spremenjena v prisilno delo v sibirski kazenski koloniji, ki jo je ruski pisatelj pozneje popisal v *Zapiskih iz mrtvega doma*. Izkušnja s smrtno obsodbo je Dostojevskega globoko zaznamovala; njen odmev lahko jasno razločimo tudi v govoru kneza Miškina iz romana *Idiot*: »[Pri kaznovanju] poglavitne in največje bolečine mogoče ne povzročajo rane, temveč to, da trdno veste, da vam bo čez eno uro, potem čez deset minut, potem čez pol minute, potem takoj, vsak čas – duša zletela iz telesa in da ne boste nič več človek in da je to kot pribito.« Zato Dostojevski sklene, da je »ubijati na podlagi sodbe neprimerno večja groza kakor ubijati iz razbojništva« (Dostojevski, 1979, str. 27). Za bralca, seznanjenega z osebno izkušnjo Dostojevskega, je nedvomno zanimiva tudi Miškinova izjava, da »mogoče res obstaja tak človek, ki so mu že prebrali smrtno obsodbo, pa ga pustili, da je trpel smrtne muke, in mu potem rekli: Pojdi svojo pot, oproščen si!« (Dostojevski, 1979, str. 28)

Tudi francoski esejist in pisatelj Albert Camus je menil, da je čakanje na gotovo eksekucijo najgrozovitejša razsežnost smrtne kazni. Še posebej znana je pripomba iz njegovega *Razmišljanja o giljotini* (1957): »Toda kaj je smrtna kazen drugega kakor najbolj premišljen umor, s katerim se ne more primerjati nobeno zločinsko dejanje, pa naj je še tako preračunano? Smrtna kazen bi bila enakovredna le tedaj, če bi justificirali zločinca, ki bi svoji žrtvi napovedal točen čas strahotne usmrčitve in bi jo vse dotlej samovoljno zaprl za več mesecev. Takšne pošasti ne srečamo v zasebnem življenju.« (Camus, 1989, str. 154) Tako kot Dostojevski je torej tudi Camus mislil, da čakanje na gotovo eksekucijo doda sami izvršitvi kazni neko novo, še toliko hujšo obliko trpljenja. Smrtna kazen torej ne more biti enakovredna retribucija, saj vsebuje daleč večje zlo od navadnega umora.

Camus pa je v svojem eseju izpodbijal tudi pragmatično vrednost usmrtitev, torej njihovo preventivno funkcijo. Ko so leta 1939 v Franciji končali prakso javnih eksekucij, trdi Camus, si je država očitno prenehala prizadevati, da bi s smrtno kaznijo odvrčala in ustražovala potencialne zločince. Kajti kako naj »skriven umor, izvršen ponoči na jetniškem dvorišču, služi kot svarilen zgled« (Camus, 1989, str. 143)? Camusov premislek jasno pokaže, da senzibilnost evropske družbe v drugi polovici dvajsetega stoletja – zlasti njen odpor do prizorov okrutnega, ekscesnega nasilja – preprosto ni združljiva z zastavljenimi cilji smrtne kazni in drugih skrajnih sredstev kaznovanja. Če skupnost ni pripravljena javno razkazovati smrtnih kazni, potem jih očitno ne moremo več upravičevati z njihovo domnevno eksemplarično vlogo.

3.4. Zgodovina abolicionizma

Enega prvih znanih primerov odprave smrtne kazni najdemo v osmem stoletju našega štetja na Kitajskem v času dinastije Tang. Pozneje, med letoma 818 in 1156, je bil ta način kaznovanja iz religioznih razlogov odpravljen tudi na Japonskem. V enajstem stoletju se je prerogativu smrtne kazni odrekel tudi angleški kralj in normandijski vojvoda Viljem Osvajalec.

Prvič v moderni Evropi je bila smrtna kazen odpravljena leta 1786 v Toskani. Država je bila praktično abolicijska že od leta 1765, ko je oblast prevzel veliki vojvoda Leopold II., na katerega je vplival abolicijski pravnik in kriminolog Cesare Beccaria. Beccarijeve poglede sta sprejela tudi Marija Terezija, ki je leta 1776 uvedla v avstrijski pravni sistem *de facto* abolicijo, in njen naslednik Jožef II., ki je leta 1788 s sprejemom novega kazenskega zakonika tudi *de iure* odpravil smrtno kazen.

V obdobju po francoski revoluciji se je začetni val evropskega abolicionizma začasno ustavil. V Toskani in Avstriji so v devetdesetih letih 18. stoletja za zločin veleizdaje znova uvedli smrtno kazen. Kljub drugim spremembam na pravnem področju – zlasti omejitvi sodne arbitrarnosti – je na prelomu 18. stoletja smrtna kazen ostajala v repertoarju kazenskih sankcij. Na začetku 19. stoletja pa so po vsej Evropi začela nastajati prva abolicionistična gibanja. Med najpomembnejšimi je britanska abolicijska organizacija Howardova liga za kazensko reformo (prej Howardova združba), ustanovljena leta 1866. Leta 1845 so svojo prvo nacionalno abolicijsko organizacijo dobile tudi ZDA.

Rezultati abolicijskih prizadevanj pa se niso kazali zgolj z odpravo smrtne kazni kot predvidene kazenske sankcije, temveč tudi z upadom števila izrečenih

smrtnih obsodb in z opuščanjem krutih načinov usmrtitev. Leta 1851 so v Prusiji umaknili sežig in ubijanje s kolesom, s čimer je Evropa ostala brez »kvalificiranih«, tj. posebno okrutnih smrtnih kazni. Pomemben učinek abolicijskih gibanj je bilo tudi zmanjšano število prestopkov z zagroženo smrtno kaznijo. Do leta 1823 je bila smrtna kazen v Angliji edina predvidena kazenska sankcija za več kot 200 različnih zločinov, z »Judgement of Death Act« pa so jo sodniki morali dosojati le še v primerih umora in veleizdaje. V prvih desetletjih 19. stoletja se je število kapitalnih zločinov zmanjšalo tudi v Franciji.

Po političnih vrenjih leta 1848 so v mnogih evropskih državah umaknili smrtno kazen za politično subverzivne dejavnosti. Okoli 1850 so jo odpravili v zveznih državah Michigan, Rhode Island in Wisconsin. V šestdesetih letih je abolicionistični val zajel Južno Ameriko, in sicer Kolumbijo, Venezuelo, in Mehiko, pozneje pa tudi Kostariko. V tem času so smrtno kazen odpravili tudi v več evropskih državah, med drugim v Romuniji, na Portugalskem, Grčiji in pozneje v Švici. Leta 1881 so smrtno kazen opustili na Nizozemskem. Tudi pri teh državah je običajno veljalo pravilo, da je *de iure* abolicija sledila obdobju praktičnega abolicionizma. Pri sprejemanju abolicijske zakonodaje so se državniki še vedno opirali na znanstvena dognanja, zlasti na poglede Beccarije in Jeremyja Benthama, zgodovinsko najpomembnejših abolicionističnih mislecev.

Z vzponom političnega radikalizma in vrnitvijo konzervativnejših politik konec 19. stoletja pa se je abolicijski trend spet obrnil. Smrtno kazen so spet uvedli v posamičnih kantonih Švice, njena raba se je razširila v Španiji. Na ponovno vrnitev strožjih kazenskih sredstev so med drugim vplivali tudi novi, biologistični trendi v razumevanju zločinskosti, zlasti šola italijanskega kriminologa Cesareja Lombrosa. V prvi polovici dvajsetega stoletja – zlasti z vzponom totalitarnih režimov – se je število usmrtitev skokovito povečalo.

Po drugi svetovni vojni so po krajšem obdobju obračunavanja s političnimi nasprotniki in vojnimi kolaboranti v Evropi in drugod po svetu spet oživele abolicionistične težnje. Z ustanovitvijo Združenih narodov (1945) in Amnesty International (1961) je gibanje abolicionizma dobilo tudi dve pomembni mednarodni platformi. V drugi polovici stoletja je smrtno kazen postopno odpravila večina evropskih držav (med drugim Italija leta 1948, Zvezna republika Nemčija leta 1949, Avstrija leta 1950, Združeno kraljestvo leta 1965, Francija leta 1981, Nemška demokratična republika leta 1987, Hrvaška leta 1990, Belgija leta 1996, Srbija leta 2002, Rusija leta 2009 itd.). Temu so sledile tudi države drugod po

svetu. Leta 2007 so Združeni narodi sprejeli moratorij na smrtno kazen, s katerim je organizacija pozvala k zadržanju izvajanja smrtne kazni v vseh državah članicah.

Na Slovenskem je bila smrtna kazen zadnjič izvršena leta 1957. Po treh desetletjih praktičnega abolicionizma je Socialistična republika Slovenija leta 1989 še uradno odpravila smrtno kazen. V 17. členu (nedotakljivost človekovega življenja) Ustave Republike Slovenije je zapisano: »Človekovo življenje je nedotakljivo. V Sloveniji ni smrtne kazni.«

Do leta 1977 je bilo na svetu 16 abolicijskih držav, do leta 2013 pa se je to število povečalo na skupno 140 abolicijskih držav, pri čemer je 98 držav povsem abolicijskih, 7 jih dopušča smrtno kazen v izrednih razmerah, za veleizdajo in podobna izredna dejanja, 35 držav pa je abolicijskih v praksi. Konec leta 2013 je bilo 58 retencionističnih držav (tj. držav, ki še vedno izvajajo smrtno kazen), med njimi Japonska in ZDA (oziroma 32 zveznih držav) kot edini članici G8 s smrtno kaznijo. Amnesty International poroča, da je bilo leta 2013 usmrčenih vsaj 1925 ljudi po vsem svetu, leta 2012 pa 1722. Podatki za nekatere retencionistične države, denimo Demokratično ljudsko republiko Korejo in Islamsko republiko Iran, ostajajo neznani. Konec leta 2013 je živelo vsaj 23.392 ljudi, obsojenih na smrt.

Literatura:

- Bavcon, L. (1989). Predgovor. V L. Bavcon (ur.), *O zločinih in kaznih* (str. 7-14). Ljubljana: Pravna fakulteta in Cankarjeva založba.
- Bavcon, L., Bele, I., Kobe, P. in Šelih, A. (1984). *KZ SFRJ s pojasnili, sodno prakso in literaturo*. Ljubljana: ČZ Uradni list SR Slovenije.
- Bavcon, L., Šelih, A., Korošec, D., Ambrož, M. in Filipčič, K. (2013). *Kazensko pravo: splošni del* (6. izdaja.). Ljubljana: Uradni list Republike Slovenije.
- Bayer, V. (1982). *Ugovor s davlom: procesi protiv čarobnjaka u Evropi, a napose u Hrvatskoj* (3. izdaja). Zagreb: Informator.
- Beccaria, C. (2002). O zločinih in kaznih. V L. Bavcon (ur.), *O zločinih in kaznih* (str. 53-129). Ljubljana: Pravna fakulteta in Cankarjeva založba.
- Bedau, H. A. (1983). Bentham's Utilitarian Critique of the Death Penalty. *The Journal of Criminal Law and Criminology*, 74(3), 1033-1065.
- Bentham, J. (1830). *The Rationale of Punishment*. London: Robert Heward.
- Bentham, J. (2007). *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. Mineola: Dover.
- Black, H.C. (1993). *Black's Law Dictionary*. St. Paul (MN): Thomson/West
- Brinc, F. (1996). Kaznovalna politika sodišč v Republiki Sloveniji. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 47(3), 213-227.

- Brinc, F. (2005). Gibanje kriminalitete in kaznovalna politika v Sloveniji v zadnjem desetletju. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 56(1), 3–28.
- Camus, A. (1989). Razmišljanje o giljotini. V L. Bavcon (ur.), *Smrtna kazen* (str. 137–174). Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Carter, R. M., Cocks, J. in Glaser, D. (1987). Community Service: A Review of the Basic Issues. *Federal Probation*, 4, str. 4–10.
- Cassia S. (2014). Twentieth Century Sentencing Reform Movement. *Criminology and Public Policy*, 13, 535–545.
- Death Sentences and Executions 2013*. (2014). London: Amnesty International Publications.
- Doob, A. in Webster, C. (2014). Creating the Will to Change. *Criminology and Public Policy*, 13, 547 – 559.
- Dostojevski, F. M. (1979). *Idiot*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Durden, T. (2012). The Social Depression Within Europe's Recession; Pridobljeno 12. 4. 2012, s <http://www.zerohedge.com/news/2012-12-04/social-depression-within-europes-recession>
- Durkheim, E. (1938). *The rules of sociological method* (8. Izdaja). (S. A. Solovay & J. H. Mueller, Prev, G. E. G. Catlin Sir, Ur). Glencoe, Ill.: Free Press.
- Feely, M. M. in Simon, J. (1992). *The New Penology; Notes on the Emerging Strategy of Corrections and Its Implications*. Berkely Law.
- Filipčič, K. (2006). *Uvajanje vzgojnih ukrepov dela v korist skupnosti in socialnih treningov*. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo.
- Filipčič, K., Šelih, A. in Petrovec, D. (2011). *Uklonilni zapor – kriminalitetno politični in ustavni vidiki; 6. dnevi prekrškovnega prava* (str. 126 – 130). Ljubljana: GV Založba.
- Genders, E., Player, E. (1955). *A Study of a Therapeutic Prison*. Oxford: Clarendon Press.
- Hanks, G. C. (1997). *Against the Death Penalty: Christian and Secular Arguments Against Capital Punishment*. Ontario: Herald Press.
- Hegel, G. W. F. (2014). *Očrt filozofije pravice*. Ljubljana: Krtina.
- Hudson, J. in Galaway, B. (1992). *Community Service: Toward Program Definition* (str. 3–9). Federal Probation.
- Jankovič, I. (1989). Argumenti proti smrti kazni; nastanek in razvoj sodobnega socializma. V L. Bavcon (ur.), *Smrtna kazen* (str. 15–71). Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Jones, M., in Johnstone, P. (2012). *History of criminal justice* (5th edition.). Waltham: Elsevier.
- Junger Tas, J. (1994a). *Alternatives to Prison Sentences*. Ministry of Justice; Amsterdam.
- Junger Tas, J. (1994b). Alternative Sanctions – Myth and Reality. *European Journal of Criminal Policy and Research*, 2(1), 44–661.
- Kennedy, D. in Kerber, A. (1973). *Resocialization: An American Experiment*. New York: Behavioral Publications.
- Knežević, M. (2008). *Penologija u socialnom radu*. Zagreb: Biblioteka socialnog rada.

- Konstantinović -Vilić, S. in Nikolić – Ristanović, V. (1998). *Kriminologija*. Studentski kulturni centar Niš.
- Kupčević-Mladenović, R. (1972). *Osnovi penologije*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- Loader, I. (2006). Fall of the 'platonic guardians': liberalism, criminology and political responses to crime in England and Wales. *British Journal of Criminology*, 46(4), 561-586.
- Martinson, R. (1974). What works? Questions and answers about prison reform. *The Public Interest*, 35, 22-54.
- McDonald, D. (1998). *Restitution and Community Service*. National Institute of Justice.
- Meško, G., Fields, C. in Smole, T. (2011). A Concise Overview of Penology and Penal Practice in Slovenia: The Unchanged Capacity, New Standards, and Prison Overcrowding. *The Prison Journal*, 91(4), 398-424.
- Miethe, T. D., in Lu, H. (2005). *Punishment: A comparative historical perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Milčinski, J. (1982). *Medicinska etika in deontologija*. Ljubljana: Univerzum.
- Miller, W. I. (1990). *Bloodtaking and peacemaking: Feud, law, and society in Saga Iceland*. Chicago: University of Chicago Press.
- Milutinović, M. (1988). *Penologija* (4. izdaja). Beograd: Savremena administracija.
- Mitford, J. (1974). *The American Prison Business*. London: Allen and Unwin.
- Mlinarič, F. (1984). *Socioterapevtska orientacija – perspektiva bodočega razvoja slovenskih kazenskih poboljševalnih zavodov in prevzgojnega doma*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.
- Montagu, B. (1812). *The Opinions of Different Authors Upon the Punishment of Death*. London: Longman et al.
- More, T. (2003). *Utopia*. London: Penguin Classics.
- Mrvić, N. in Đorđević, Đ. (1993). Društveno koristan rad. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja* (str. 23-32).
- Nash, J. R. (1988). *Dictionary of Crime*. London: Headline.
- Pavčnik, M. (ur.). (1987). *Leksikoni CZ – Pravo*. Ljubljana: ČGP Delo.
- Petrovec, D. (1999). *Ideja in realnost socioterapevtske usmeritve* (Raziskava št. 126). Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani.
- Petrovec, D. (2000). Delo v korist humanitarnih organizacij ali lokalne skupnosti. V L. Bavcon, *Uveljavljanje novih institutov kazenskega materialnga in procesnega prava* (str. 85-94). Ljubljana: Uradni list RS.
- Petrovec, D. in Muršič, M. (2011). Science fiction: Opening prison institutions (The Slovenian penological heritage). *The Prison Journal*, 91(4), 425-447.
- Plesničar, M. (2012). Uklonilni zapor končno na ustavnosodnem rešetju. *Pravna praksa*, 9, 12-13.
- Plesničar, M. (2013). The individualization of punishment: Sentencing in Slovenia. *European Journal of Criminology*, 10(4), 462-478.
- Pratt, J. (2007). *Populist punitiveness*. London: Routledge.
- Pravni leksikon. (1964). Beograd: Savremena administracija.

- Primoratz, I. (1989). *Justifying Legal Punishment*. New Jersey: Humanities Press International.
- Robert, D. (2005). Actuarial justice. V M. Bosworth (ur.), *Encyclopedia of prisons & correctional facilities* (str. 12–15). Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, Inc. Pridobljeno s <http://dx.doi.org/10.4135/9781412952514.n5>
- Robson, L. L. (1973). *The convict settlers of Australia: an enquiry into the origin and character of the convicts transported to New South Wales and Van Diemen's Land 1787–1852*, Melbourne: Melbourne University Press.
- Sijerčić-Čolić, H. in Vranj, V. (2010). *Uvod u penologiju i izvršno krivično pravo Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu.
- Silber, D. (1976). The Place of Behavioral Therapy in Correction. *Crime and Delinquency*, 22(2), 211–217.
- Simon, R. J. in Blaskovich, D. A. (2007). *A Comparative Analysis of Capital Punishment*. Lanham: Lexington Books.
- Smith, P. (2008). *Punishment and culture*. Chicago: University of Chicago Press.
- Stolzenberg, L. in Stewart, J. D. (1997). Three Strikeh and You're Out: The Impact of California's New Mandatory Sentencing Law on Serious Crime Rates. *Crime and Delinquency*, 43(4): 457–469.
- Šelih, A. (2007). Kazenske sankcije in morebitne spremembe. V A. Šelih (ur.), *Sodobne usmeritve kazenskega materialnega prava* (str. 261–271). Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani.
- Šelih, A. (2010). Kaj je prinesel novi Zakon o izvrševanju kazenskih sankcij? *Pravna praksa*, 29(49/50), 6–9.
- Tella, M. J. F. y in Tella, F. F. y. (2006). *Punishment and culture: a right to punish?* Leiden; Boston: Martinus Nijhoff Publishers.
- Tonry, M. (2004). *The Future of Imprisonment*. Oxford: University Press.
- Tonry, M. (2014). Remodeling American Sentencing: A Ten Step Blueprint for Moving Past Mass Incarceration. *Criminology and Public Policy*, 13(4), 503 – 533.
- UIKS (2012). *Letno poročilo 2011*. Ljubljana: Uprava za izvrševanje kazenskih sankcij.
- UIKS (2013). *Letno poročilo 2012*. Ljubljana: Uprava za izvrševanje kazenskih sankcij.
- UIKS (2014). *Letno poročilo 2013*. Ljubljana: Uprava za izvrševanje kazenskih sankcij.
- Vilfan, S. (1996). *Pravna zgodovina Slovencev (od naselitve do zloma stare Jugoslavije)* (ponatis 1. izdaje iz l. 1961.). Ljubljana: Slovenska matica.
- Vodopivec, K. (1973). *Eksperiment v Logatcu* (raziskava). Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani.
- von Hirsch, A. (1976). *Doing Justice: The choice of punishments*. New York: Hill and Wang.